

Կ. Վարդանյան

Դար 42

1928/0

8855

Պ. ՊԱՆՈՒԿԻԱՆ

ԲԱԼԻԿԸ

ԿՐԻՍՏՈՍ ԳՂԻՍ

ՏՊ. «Հրազդան»
Պեյրուք
1928

891.99

4-15

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

413

ԲԱԼԻԿԸ

ՊԱՏՄԱՆԻՔ

18855

ՅԳ. Հրազդան
Պեյրուք
1928

F U L L 4 C

I

Մայիլեան Լիզիկը, Յովնանեան դպրոցի վերջին դասարանի աշակերտուհի, սիրում էր Բագրատ Աղայեանին, որ նոյնպէս աշակերտ էր՝ Ներսիսեան դպրոցի աւարտական դասարանի:

Դպրոցում բոլոր ընկերուհիները գիտէին այդ սիրոյ մասին: Սակայն ոչ ոք չէր կատակում Լիզիկի հետ կամ նեղացնում չարածճիօրէն, որովհետեւ ամէնքոն էլ սիրում էին նրան, Լիզիկին:

Սիրուելու էլ աղջիկ էր — ընկերական, շուտ մտերմացող, բարեսիրտ, զիջող:

Վճիտ աչքեր ունէր՝ աղեղնաւուն սեւ յօնքերի հովանու տակ: Անսպառ ու միշտ թարմ ժպիտ էր հոսում այդ աչքերից: Ժպիտը՝ զուարթութիւն, որ գալիս էր խորունկ հոգու հեռաւոր ակունքներից:

Ընկերուհիները կոչում էին նրան՝ Բալիկ: Բագրատն էր այդ անունը տուել առաջին անգամ: Իրաւ Լիզիկի անունների սկզբնական վանկերն էին իրար միացուած՝ «Բա-լի», որը և քնքշացել, դարձել էր՝ Բալիկ: Բագրատի կազմած այս նոր անունը շատ դուր եկաւ Լիզիկին:

... — Ես քո բալիկն եմ չէ՞ Բագրատ:

— Այո, Բալիկ ջան, դու իմ անուշ բալիկն ես:

Խօսք էին տուել իրար. — «Կաւարտենք դպրոցը, մի քանի տարի կը սովորենք համալսարանում ... յետոյ կամուսնանանք... ձեռք ձեռքի՝ միասին կը պայքարենք կեանքի մէջ... եւ երջանիկ կը լինենք»:

Ապրում էին Բաղրատն ու Լիզիկը միեւնոյն փողովում, որ նեղ էր ու փոքր, — քաղաքի մի անաղձուկ թաղում: Տեսնում էին շարունակ, ամէն օր: Երեկոները՝ միշտ միասին: Անձրեւներն ու ձմեռուայ ցրտերն էլ չէին խանգարում . . . միայն թէ հանդիպեն իրար՝ ամէն իրիկուն . . .

— Ինչ վատ բան է, Բաղրատ, մեր դպրոցը՝ այս կողմն է, ձերը՝ այն կողմը: Առաւօտները միասին կ'երթայինք: Ամէն առաւօտ միասին . . .

— Հա, Բալիկ ջան, ափսոս: Գոնէ երկուսի տեղ մի հատ դպրոց լինէր՝ միեւնոյն տեղում, երկսեռ, ինչպէս օրինակ լինում է ուրիշ երկրներում:

— Ինչ լաւ կը լինէր, չէ՞, Բաղրատ . . . այն ինչու այդպէս չի: Ամբողջ օրը միասին: Ամէն ժամ, ամէն բոլորէ երբեք, երբեք չի բաժնուենք իրարից, չէ՞, Բաղրատ:

— Չենք բաժնուի: Ո՛վ է կարող բաժանել:

— Ոչ ոք:

— Ի հարկ է, ոչ ոք: Դու իմն ես . . .

— Դու էլ իմը, սեւ տղայ ջան, յաւիտեան, յաւիտեան:

... Եկաւ Յեղափոխութիւնը՝ 1917-ի Փետրուար ամսին:

Փոթորիկի ազատութեան յաղթ կոհակները, որ ողողեցին հասարակական կեանքը ողջ, — մտան նաեւ դպրոցական պատերից ներս: Կազմուեցին աշակերտական միութիւններ՝ ինքազարգացման նպատակներով եւ հասարակական-յեղափոխական ձգտումներով ու նշանաբաններով:

Ժողով, դասախօսութիւն, վիճաբանութիւններ: Յեղափոխութիւն, սոցիալիզմ, աշխատաւոր դասակարգ պրոլետարիատ, բուրժուազիա, Դաշնակցութիւն, Սո-

ցիալ - դեմոկրատիա, բոլշեւիզմ, մէնշեւիզմ: Պատերազմ շովինիզմ, ազգ, հայրենիք, ինտերնացիոնալ . . .

Հասարակութեան կեանքը, միտքը, հանդիսորը, ժամանակը յուզող ու այրող բոլոր բառերը, նշանաբանները, հոսանքները՝ իրար խառնուեցին աշակերտների պատանեկան եռանդի ու ոգեւորութեան մէջ: Եւ քաղաքի բոլոր դպրոցականների շրջանում յայտնի դարձաւ ու հաչակուեց — Բաղրատ:

Տեղովը՝ եռանդ: Միտքը՝ սուր: Միշտ պատրաստ՝ վիճելու, խօսելու, քարոզելու: Պայքարի սիրահար: Ունէր հոստորական բնատուր ձիրք: Յամառ էր ու աշխատասէր: Երեւելու ու անձնուէր:

... — Տղայ ջան, ակն աչիւն ամէն իրիկուն չենք լինում միասին:

— Վնաս չունի, Բալիկ ջան: Ես եմ զրազուած: Այս իրիկուն էլ պիտի գնամ կոմիտէի ժողովին. զեկուցում եմ տալու մեր աշակերտական Ֆրակցիայի մասին:

— Ինչ կ'օրհտէ, տղայ ջան:

— Մերը: Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան քաղաքային կոմիտէն:

— Իաշնակցական ես:

— Ի հարկէ:

... Օրեր անցան եւ դարձեալ՝

— Տղայ ջան, առաջ Լիզիկը, — դու բոլորովին մոռանում ես Բալիկիդ: Երէկ ամբողջ օր ու գիշեր չտեսայ քեզ, էլի՞ ժողով:

— Հա, Բալիկ ջան: Դաշնակցութեան ուսյօնական ժողովն է. ես էլ մասնակցում եմ: Պատգամաւոր մեր Միութեան կուսակցական Ֆրակցիայի կողմից: Դեռ չորս-հինգ օր կը տեւի ուսյօնականը: Օրական երկու նիստ ունենք. առաւօտները՝ մինչեւ ժամը 2-ը,

3-ը, եւ ճաշերից յետոյ՝ մինչեւ երեկոյեան 9-ը, 10-ը ։
Երէկ գիշերուայ ժամի 12-ն էր, երբ ցրուեցինք ։

— Դէ՛շ տղայ, ինձ մենակ եո թողնում... ա՛յ կը-
խռովեմ քեզանից ։

Կուսակցութիւններ, քաղաքական խնդիրներ, բուրժ-
ուազիա, պրոլետարիատ, ազգ, դասակարգ... — չէին
հետաքրքրում Լիզիկին ։ Ընկերուհիները, որ գրեթէ
բոլորն էլ աարուել էին յեղափոխական ու կուսակցա-
կան նշանաբաններով, քանի՜-քանի անգամ հրաւիրե-
ցին, զրդեցին —

— Մկ, Բալիկ, ինչո՞ւ քեզ հեռու ես պահում ։
Մենք չպիտի անմասն լինենք Մեծ Յեղափոխութեան
հանդէպ ։ Մենք, որպէս նոր սերունդ, պարտաւոր ենք
մեր սրտին մօտ ընդունել հասարակական գաղափար-
ները ։ Հետաքրքրուի՛ր, ոգեւորուի՛ր ։

Մի անգամ էլ, ընկերուհիներից մէկը, Հեղուշը...
Ամօթ է, վերջապէս, — ասաց Լիզիկին, — դա՛ յետամը-
նացութիւն է ։ Դրանով ցոյց ես տալիս միայն քո
պահպանողական ձգտումներդ ։

Սակայն Լիզիկը չհամոզուեց ոչինչով ։ Անմասն
ու անտարբեր կեցաւ յեղափոխական եռուղեւի հան-
դէպ ։ Հակում չկար, սէր չկար...

Մանաւանդ որ Բագրատն ինքը երբեք չփորձեց
կուսակցական դարձնել իր Բալիկին ։ Հասարակական
գործունէութիւնը իրան էր վերապահել...

— Որովհետեւ, — բացատրեց նա մի օր Լիզիկին,
երբ սա դանդաղում էր կրկին (ա էլի՞ ժողով, ինձ էլի՞
մենակ...) — որովհետեւ ես սիրում եմ իմ ժողովուրդը ։
Ես չեմ կարող կուսակցական չլինել ։

Մի իրիկուն (ժողով չկար եւ երկուսն էլ քով-քով-
վի նստած էին քաղաքի բուսաբանական պարտիզումը
մէկը) — Լիզիկը՝

— Շա՛տ ես սիրում կուսակցական գործերդ ։ Ինձա-
նի՛ց աւելի ես սիրում ։

— Բալիկ ջան, — պատասխանեց Բագրատը, — կու-
սակցական գործերս իմ Հայրենիքի, իմ ժողովուրդի
համար են ։

— Ժողովուրդդ, Հայրենիքդ... շա՛տ ես սիրում ։

— Ի հարկէ ։

— Ինձանի՛ց աւելի ։

— Աւելի ։

— Նշանակում է դու ինձ չե՛ս սիրում, գէշ
տղայ... գէ՛շ ։

— Սիրում եմ, Բալիկ ջան, քեզ շատ եմ սիրում ։
Դու իմ անուշ Բալիկն ես ։ Բայց դու՝ ջոկ, Հայրենի-
քը՝ ջոկ ։

Քաղաքի ընդհանուր Աշակերտական Միութեան
մէջ մէկ ուրիշ պատանի եւս անուն ու հռչակ հա-
նեց Բագրատին հաւասար —

Արգարեան Գրիշան ։

Բագրատին հասակակից եւ նրա պէս եռանդով
հարուստ, ճարտար, լեզուանի, կծան, նրա պէս յա-
մառ, գործունեայ, բայց — նրա կուսակցական հա-
կառակորդը ։

Յուշեւիկ ։

Աշակերտական Միութեան վարչութեան մէջ —
Բագրատը՝ նախագահ, Գրիշան՝ քարտուղար ։

... Ժողովներ, վիճարանութիւն ու տարաձայ-
նութիւններ — եւ նրանք երկուսը դարձան կուսակ-
ցական ախոյեաններ՝ անհաշտ ու կրքոտ, որովհետեւ
երկուսն էլ հաւասարապէս՝ յամառ ու անձնուէր ։

Եւ այս Արգարեան Գրիշան էլ հաւանեց Լիզի-
կին ։

Աղջիկը առաջ էլ զուր էր գալիս նրան, բայց չէր գրաւել ուշքը: Յետոյ միայն, յեղափոխութեան թոհ ու բոհի մէջ, հասարակական խնդիրներով տարուած, ոգեւորուած միջոցին, երբ սակաւ էր հանդիպում աղջկան, — Գրիշան աւելի ու աւելի յաճախ էր մտաբերում նրան... ու ակտեց կարօտել նրա աչքերին:

Դրոցեց Լիզիկի ընկերութիւններից նրանց, որ իրան համակիր էին կուսակցօրէն.

— Առաջ քաշէք այդ աղջկան, մեր չըջանը մտքը՝ րէք: Հարկաւոր է ուշադրութիւն դարձնել. ապագայում անպայման լաւ ոյժ կը լինի մեզ համար:

Եւ Հեղուշը, ընկերութիւն, որ այժմ դարձել էր բոլշեւիկ, նորէն խօսեց հետը.

— Լիզիկ ջան, չե՞ս ուզում՝ մեր չըջանը մտիր: Աւարտողների առանձին չըջան ենք կազմել՝ կոմունիստական կուսակցութեան դրօշի տակ: Նախազանն ես եմ: Իսկ ընկեր Գրիշան դառախօսում է մեզ համար: Շարաթն երկու անգամ, ամէն երկուշաբթի ու հինգշաբթի: Կըզա՞ս:

— Չէ, Հեղուշ ջան:

— Ի՛նչ է հարկէ, հասկանալի է պատճառը. — հեգնեց Հեղուշը: — Չես մտնի մեր չըջանը, քանի որ ետդ դաշնակցական է:

Ապա եւ աւելացրեց. «Բայց եթէ դու դատես օր-յեկտիւ կերպով, կը տեսնես՝ որ կոմունիստական կուսակցութիւնը աւելի բարձր է: Եւ ընկեր Գրիշան աւելի պատրաստուած ոյժ է, քան քո Բազրատ Աղա-եանը:

Լիզիկի աչքերը ժպտացին... («Գրիշան աւելի՞... Բայց ո՞վ կը հասնի իմ սեւ տղին»):

— Չէ, Հեղուշիկ... Ես ժամանակ չունիմ:

Արգարեան Գրիշայի փորձ ու ջանքերը զուր էին

անցնում: Լիզիկն անտարբեր էր մնում դէպի նա: Չէր իսկ մտածում՝ նրա մասին՝ երբեւիցէ. թէկուզ պատահաբար...

Միայն մի անգամ հաւանել էր նրա ճակատը.

— Ի՛նչ լաւ ճակատ ունի Արգարեան Գրիշը, լայն ու փայլուն, կարծես ողորկ:

Ու այս խօսքերը Բազրատին ասաւ, երբ հետը նստած պարտիզում, ունկնդրում էր նրա պատմութիւններին: Քաղաքում կատարուող դէպքերի եւ կուսակցական գործերի ու պայքարի մասին: Այդ պատմութիւնների ընթացքում Արգարեանի անունն էլ մէջտեղ եկաւ եւ Լիզիկն իր տպաւորութիւնը յայտնեց՝ նրա ճակատի մասին...

— Ուրե՛մն, — կատակով, զուարթ, հարցրեց Բազրատը, — Գրիշի ճակատը իմիշից աւելի լա՛ւն ես հաւմարում:

— Այո՛, ի հարկէ, պատասխանեց Լիզիկը. (ու վճիտ աչքերը խաղաղ ու ժպտուն մտիկ էին տալիս սեւ տղայի աչքերին). նրանը աւելի սիրուն է: Բայց ես՝ քեզ եմ սիրում, այ տղայ ջան: Ո՛չ մի ուրիշ տղայ քեզ չի հաւասարուի ինձ համար: Ի հարկէ ոչ ոք... Եւ Գրիշան չէր հաւասարում Բազրատին:

Լիզիկը նրա հետ փօլօվինեան պողոտայով անցնել իսկ չէր ուզում (քաղաքի նախընտրուած զրօսավայրը):

«Ո՛ւհ, չեմ սիրում ես դրան»: Բայց եւ չէր ատում. այլ անտարբեր էր ու անզգայ՝ Արգարեանի յամառ հայեացքների եւ յարատեւ հետապնդումների հանդէպ: Միեւնոյն ժամանակ խուսափումներ ունէր, մի տեսակ՝ վախենում էր նրանից:

Մի իրիկուն, թատրոնից դուրս գալիս, երբ Լիզիկը մենակ էր... (Բազրատն այդ օրերին քաղաքում

չէր՝ իրանց Միութեան կողմից գնացել էր Բաթում՝
այնտեղի աշակերտութիւնը կազմակերպելու համար)
— Գրիշան իր թեւն տաջարկեց.

— Ընկեր Լիզիկ, թոյլ տուէ՛ք... մութն է:

— Շնորհակալ եմ... ո՛չ, — մերժեց Լիզիկը, եր-
կիւղով բռնուած ու հաստատ, վճռական.

— Ինչո՞ւ ախր, — պնդեց Գրիշան, — թոյլ տը-
ուէ՛ք... ձեր յարմարութեան համար: Ես ձեզ կը հաս-
ցնեմ տուն... որ մենակ չգնաք: Այս մութ գիշերին
Հաւլարար գնալը մենակ ձեզ համար դժուար կը լինի:

— Ո՛չ... — կրկին հրաժարուեց Լիզիկը, — ես
ինքս կերթամ... ցտեսութիւն:

Աղջկայ անտարբերութիւնից, խուսափումներից
Արգարեանը դժգոհել սկսեց... եւ ապա դժգոհութիւ-
նը փոխուեց խանդի:

Այնուհետեւ, Աշակերտական Միութեան ժողով-
ներին, վարչական մարմնի նիստերին, դասախօսու-
թիւններին եւ այլ հանդիպումներին Գրիշան դար-
ձաւ աւելի կրքոտ. աւելի անհաշտ՝ Աղայեան Բագրա-
տի վերաբերմամբ: Օրէցօր աւելի եռանդ ու թափ
ցուցադրելով, կատաղաբար ու անխնայ, որպէս Մարք-
սիզմի ու կոմունիզմի հետեւորդ՝ ձաղկում էր Բագ-
րատի նեղ նացիօնալիստական իդէոլոգիան: Վճռեց
ջանջախել, ոչնչացնել նրան... «Թո՛ղ այդ աղջիկն
իմանայ ու տեսնի իրա սեփական աչքերով, որ ուժե-
ղը ես եմ, արժանաւորը ես եմ»:

II

Դպրոցը աւարտեցին՝ երեքն էլ միաժամանակ
— Լիզիկը, Բագրատը, Գրիշան: Գարունն արդէն

վերջանում՝ ամառն էր սկսում:

Համալսարան գնալու խնդիրը թողնուեց առժա-
մանակ, որովհետեւ փող չկար: Ոչ Լիզիկի ծնողներն
ուշեւոր էին, ոչ էլ Բագրատի մայրը, որ վաղուց էր
այրի, կարող էր օգնութեան հասնիլ...

— Վնա՛ս չունի, Բայիկ ջան, մեր համալսարանը
մի քիչ էլ թող ուշանայ, ի՞նչ կայ որ:

— Հա՛, տղայ ջան, կը սպասենք: Ես էլ որեւէ
աշխատանք կը ճարեմ, փող կը վստատկեմ: Դո՛ւ էլ,
չէ՞, Բագրատ:

— Ի հարկ է միւսուցչութիւն կ'անեմ մի տարի:
Սուրբ Վարդանի դպրոցում տեղ կայ, հոգաբարձու-
ներն էլ մերոնցից են:

Մէկ շարաթ չանցած, Լիզիկը ծառայութեան մը-
տաւ քաղաքային վարչութեան մէջ՝ որպէս մեքենա-
գրուհի: Իսկ Բագրատը որոշեց ճանապարհուել Երեւան,
իր հայրենի քաղաքը՝ ամուսնացած երկու քոյրերին տե-
սութեան: «Համ էլ, ասաւ, մի քանի դասախօսու-
թիւն կը կարգամ»: Ա. Վարդանի դպրոցի Հոգաբար-
ձութիւնը կանխապէս վարձեց նրան՝ առաջիկայ տար-
ուայ համար որպէս ուսուցիչ...

Բագրատը ճանապարհուեց եւ — հաղիւ երեք օր
յետոյ...

...« Իմ սեւ տղայ-նամակ գրեց նրան Լիզիկը, —
քանի օր է չկաս, ինձ մենակ ես թողել: Ձեմ կարողա-
նում նկարիդ նայել — իսկոյն սկսում եմ լալ: Այն
րոպէին, երբ բաժնուեցինք իրարից կայարանում,
եւ դեռ չէի իմանում, թէ այսչափ զօրեղ կարօտ դո-
յութիւն ունի աշխարհիս երեսին... Յետոյ զգացի,
երբ վերադարձայ տուն: Տղայ ջան, տղայ ջան, չո՛ւտ
չո՛ւտ, չեմ կարողանայ դիմանալ երկար, առանց քեզ»:

Եւ Բագրատը շուտ վերադարձաւ Երեւանից։
Գնալիս ասել էր. «Կը մնամ առնուազն երկու շաբաթ։
Առատ թնթ ու ծիրան կուտեմ»։ Բայց մէկ շաբաթ
իսկ չմնաց այնտեղ։ Շտուպեց Թիֆլիզ յետ գալ։ Լիզի-
կի նամակն ազդեց։ Ինքն էլ ի հարկէ՝ կարօտեց իր
աղջկան... Կսր, սակայն, նաեւ մի այլ անհանգըս-
տութիւն — երկիւղ, որ վերջին ժամանակ սկսել էր
ծխալ նրա հոգու մէջ եւ որ Երեւանում, անջատման
կարճ օրերին, սաստկացել՝ նեղիչ էր դարձել... Աբ-
գարեան Գրիշան։

Բագրատը գիտէր, որ սա հետամուտ է Լիզիկին։
Մի անգամ էլ լսել էր թէ Գրիշան իր մասին արտա-
յայտուել է. «Դրա ինչին է սիրահարուել էլ աղջիկը...
ափսոս աղջիկ»։

Մերթ-միթք միտքն էր գալիս նրա ճակատը՝ Լիզի-
կի ասած խօսքերն էլ հետը միասին —... «Լոյսն ու
փայլուն, կարծես ողորկ»։

Ու սկսել էր հետզհետէ չսիրել Արզարեանին։ Տե-
սական հակառակութիւնը նրա բոլորելիեան սկըզ-
բունքների հանդէպ՝ խտացաւ, սաստկութիւն առաւ
անձնական կասկածներից տհաճութիւն ից. հակա-
կրանք'ց... Անջատման օրերին խանդը բորբոքուեց
անտունելիօրէն։

Եւ Երեւանից վերադարձին Բագրատը հոգեկան
խռովք բերեց իր հետ...

— Յաճախ էիք տեսնուում, Բալիկ... դու եւ
Արզարեան Գրիշը։

— «Յաճախ» — զարմացած մտիկ տուին Լիզիկի
վճիռ աչքերը։

— Տեսնուում էիք...

— Միայն մի անգամ թատրոնից դուրս գալիս...

Ինչ կարիք որ աւելի տեսնէինք։

«Բայց ինչպէ՞ս է եղել, մտածեց Բագրատը, որ
Գրիշն ինքը կարիք չի զգացել հետը յաճախ տեսնուե-
լու»։ Կարող էր չէ՞, հանդամանքից օգտուել...

— Ինչի՞ մասին ես մտածում, տղայ ջան, հարցրեց
Լիզիկը։

— Ոչինչ... այսինքն... Հա՛, Բալիկ, մենք
երբ ամուսնանք։

— Երբ ինքդ կամենաս, սիրելիս։
Որոշել էին. — «Առայժմ մասնք իրրեւ նշան-
ուածներ։ Եւ եթէ Աստուած յաջողի, գալ տարի կարո-
ղանանք անցնել Եւրոպա, էնտեղ էլ հէնց կամուս-
նանանք»։ Բագրատն էր այս բանաձեւը տուել և Լի-
զիկը համաձայնել էր լիովին։

... Իսկ հիմա՝ «Երբ ամուսնանանք»։ Բագրա-
տը պարզ գիտակցել էր միշտ և զգուշ էր, որ պէտք
էր չկար վաղ ամուսնանալու, ախր շատ էր ջանք։ Սա-
կայն սկսել էր կասկածել ու վախենալ Գրիշայից։ Ո՞վ
գիտէ, Լիզիկը յանկարծ ենթարկուի նրա ազդեցու-
թեան...

... — Երբ ինքդ կամենաս, սիրելիս, — կրկնեց Լի-
զիկն իր պատասխանը՝ երբ տեսաւ, որ տղան, հարցը
տալուց յետոյ, մտքերի մէջն ընկաւ և թուաց թէ՛ չու-
զեց իր պատասխանը ստանալ... — Իսկ ինչի՞ մասին
ես մտածում, տղայ ջան։

— Ոչինչ, Բալիկ ջան... մեր ապագայի մասին։
— Մի մտածի, իմ անուշ տղայ, Ամէն ինչ լաւ կը
լինի։ Չէ՞ որ ես շատ եմ քեզ սիրում։

... — Հապա Արզարեան Գրիշի լէն ու փայլուն
ճակատը... հարցրեց Բագրատը։ Կատակ էր հարցը.
սակայն Բալիկը լուրջ ընդունեց ու նեղացաւ. վճիռ
աչքերը պղտորուեցին մէկէն...

Բայց և չուտով մոռացուեցին կատակն էլ, այդ ամբողջ խոսակցութիւնն էլ և այնուհետեւ Բագրատն այլեւս չհարցրեց՝ թէ ՆՐԲ...

Կասկածները թուլացան, ապա և չքացան բոլորովին, քանի որ Արդարեան Գրիշան այլեւս քաղաքում չէր:

Հեռացել էր, Բագրատի վերադարձի օրերին: Բագրատը հետաքրքրուեց ու իմացաւ, որ նա իր կուսակցութեան հրահանգով գնացել է Էրզրումի ռազմաճակատը՝ զինուորների մէջ պրոպագանդ վարելու նպատակով:

Այս տեղեկութիւնը հաճելի չեղաւ Բագրատին, որովհետեւ այն ժամանակ (ամառուայ կէսն էր) բոլշևէիկները գործ էին դնում ամէն աշխատանք ու ջանք՝ որպէսզի ուսանական զորքն իրենց կողմը քաշեն: Բայեւ լու համար՝ պէտք էր քայքայել, և բոլշևէիկեան ագիտատօրներն ու գործակալները սկսել էին եռանդով, անխնայ զարկել, քանդել, կործանել...

Բագրատը լաւ էր հասկանում, որ բանակի այդ քայքայումը կը նշանակէր՝ Հայրենիքը վտանգել, ուստի, գէշ ազդուեց՝ Գրիշայի կուսակցական առաքելութեան լուրն առնելով:

Բայց և միաժամանակ, գաղտուկ ու լռելայն, իր հոգու խորքում, գոհունակութիւն զգաց, որ Գրիշան հեռացել էր քաղաքից...

Անցան շաբաթներ, ամիսներ: Աշունը սկսուեց:

III

Օրերը վատացան: Անձրեւի, թուխպ ու ցրտերի հետ միատեղ՝ սեւ ամպեր ու արհաւիրքներ քայքային հայ ժողովուրդի վրայ: Կովկասեան ռուս բանակը, իսպառ քայքայուած, չտապ ու անկարգ, ցրիւ անասնօրէն, տուն էր դառնում՝ դէպի Ռուսաստան:

Երկիւղ, իրարանցում, ազմուկ ու կռիւներ, վըհատութիւն ու վտանգներ, ժողովրդական խռովք ու յուզումներ՝ տիրեցին Հայրենիքում: Փոթորկահար ծովի պէս, մռայլ ու երբ, երկիրն ալեկոծում էր անփից ամի... և փրփրադէզ ալիքների մէջ Գրիշան անյայտացաւ:

Այլեւս չերեւաց թիֆլիզում: Հետքը կորաւ:

«Մեռնի է արդեօք» (համաճարակ հիւանդութիւններ կային):

«Սպանուե՞լ է արդեօք» (զինուած ընդհարումներ էին տեղի ունենում)...

— խորհում էր Բագրատը: Երկար ժամանակ, սչինչ հաստատ չկարողացաւ իմանալ: Ասում էին իբր Արդարեան Գրիշան, տուն դարձող մի զօրամասի հետ միասին, անցել էր Հիւսիսային Կովկաս՝ Ռազմավիրական ճանապարհով: Հեղուշըն էր առաջին անգամ՝ Լիզիկին էր յայտնել այդ տեղեկութիւնը: Յետոյ էլ ուրիշները՝ ուրիշ բաներ ասացին...

Բայց — «ինչեւիցէ... միայն թէ հեռո՞ւ...» — մանաւանդ որ այնուհետեւ Գրիշայի մասին այլեւս ո՛չ մի լուր: Մարդը ոտով-գլխով գնաց, կորաւ: Թո՛ղ...

Մասնաւոր մարդկանց վիճակով հետաքրքրելու ժամանակ էլ չէր, քանի որ արդէն Հայրենիքի գոյութիւնն էր վտանգուել: Թշնամին հրով ու սրով շարժուել էր առաջ և սարսափահար ժողովուրդը փախչում էր գիւղերից, քաղաքներից...

Անձնական խռովքի, երկիւղի ու խանդի համար այլեւս տեղ չկար. և Գրիշային իսպառ մոռացած, Բագրատն իր ուշադրութիւնն ու եռանդը Հայրենիքին էր ուղղել:

Նւ աշխատում էր կատարելու բոլոր հրահանգները, որ Կուսակցութիւնն էր տալիս:

... Պայքարի մէջ, օրհասական վտանգներին ի տես աւելի զօրացաւ ու խորացաւ նրա սէրը՝ դէպի հարազատ երկիրն ու ժողովուրդը։ Հասարակական փորձութիւններէն աւելի ամրացան նրա զաղափարները, միտքը սրացաւ։ Աւելի կազմակերպուեց ու կոփուեց նրա կուսակցական ոգին...

Եւ երբ՝ ահաւոր վտանգներն եկան ու անցան, արհաւիրքի մակընթաց յորձանքները սկսեցին տեղի տալ հետզհետէ, — Հայրենիքը, թէեւ չարչարուած ու վիրաւոր, սթափուեց ու կենդանացաւ վերստին...

...Նոր կեանքի ու դարնան հետ (աշուեն էլ, ձմեռն էլ անցել էին արդէն) Բաղրատի անունը սկըսեց փթթել ու կանաչել։ Աշակերտական Միութիւնից յետոյ, նա հիմա կուսակցական շրջանում և ժողովրդական լայն խաւերի մէջ դարձաւ յայտնի...

«Տաղանդաւոր, անձնուրաց գործիչ» — ասող եղաւ նրա մասին և այդ կարծիքը մնաց, տարածուեց։

Լիզիկն էլ լսում էր սեւ տղի դովքը և հպարտանում։ Ուրախութիւնից՝ վճիռ աչքերը փայլում էին աւելի...

Ժամանակն էլ, անշեղ ու հանդարտ անցնում էր, գնում։

Հայրենիքը շարունակում էր խաղաղուել։ Բայց անդին, Ռուսաստանում սկսուել էին կռիւներ՝ Կարմիրների ու Սպիտակների միջեւ։ Կատաղի, անարիւհեղ կռիւներ՝ օրէցօր աւելի սաստկացող — այնքան, որ չէր երեւում նրանց վերջն ու վախճանը։ Եւ անանձնապէս հիւսիսային Կովկասը՝ խռովայող ծփում էր այդ կռիւներից։ Քաղաքներ, աւաններ, գիւղեր՝ մերթ ոսկրակների, մերթ կարմիրների զէ-

քի տակն էին անցնում եւ արիւնոտուելով ու քանդուելով խլուում էին ձեռքից ձեռք։

Գալիս էին այն տեղից լուրեր, մանրամասնութիւններ, որ խճողուած էին լինում զանազան դէպքերի նկարագրութիւններով ու անուններով զանազան մարդկանց, որոնք հռչակուել էին խոշոր դործերով, ռազմական յաղթութիւններով...

Ու մի օր, բոլշեւիկեան Ռուսաստանի հռչակուած մարդոց անունների ժխորի միջից՝ հնչեց ու եկաւ, մինչեւ Բաղրատի ականջը հասաւ —

«Ընկեր Գրիշա»։ Հիւսիսային Կովկասում։

Նախ՝ «Կարմիր բանակի N. զօրամասի յատուկ Բաժանմունքի պետ»։

Ապա՝ «Համառուսական Արտակարգ Յանձնաժողովի յատուկ լիազօր»։

Հետզհետէ իմացուեցին այլեւայլ մանրամասնութիւններ. —

— Արգարեան Գրիշայի շնորհիւ խտորէն ճշնշուել է կօզակների մի ապստամբութիւն՝ Մօզդօկի շրջանում։ Գնդակահարուեցին ապստամբութեան բոլոր պարագլուխները։

— Չափազանց խիստ է ու անխնայ, անզիջում՝ բոլոր հակառակորդների դէմ։ Դէպքեր են եղել, որ անձամբ ինքն է գնդակահարել մարդկանց։

— Բոլշեւիկեան կենտրոնը շատ է գնահատում Արգարեանի եռանդ ու անձնութեանը։ Եւ Մոսկուայում ենթադրում են, որ նա կը լինի ապագայ խորհրդային Հայաստանի Յեղկոմի անդրանիկ նախագահը...

...«Վնաս չունի, մտածում էր Բաղրատը... դեռ շատ հեռով են մեզանից։ Լեռներից անդին, քաղաքական սահմաններից անդին»։

1400-2201

...Ու խանդաղատան քով մտիկ էր տալիս Բագարաթը՝ իր աղջկայ վճիռ աչքերին։ Գոհ՝ իր սիրուց։ Գոհ՝ իր ծաւալուող անունից...

Պատասխանատու պաշտօն էր ստացել Հայրենիքի կառավարութեան մէջ։ Եռանդն անսպառ՝ աւելանում, հա՛ աւելանում էր։ Ուշքը — միտքը տարուած — կլանուած էր Երկրի վերաշինութեան, վերակենդանացման բոլոր հոգսերով...

— Ինչպէս որ ձուկը, Բալիկ ջան, լայնարձակ ալիքների մէջ, այդպէ՛ս ահա զգում եմ ինքս ինձ մեր այս աշխատանքների մէջ... լո՛ւք եմ տալիս եւ բնաւ չեմ յոգնում։

...Սակայն, ժամանակն անցաւ ու անցաւ... փուլ եկան բոլոր քաղաքական ու աշխարհագրական սահմանները։ Լեռներն այլեւս արգելք ու պատուար չեղան։

Երբորդ տարուայ վերջին, Արդարեան Գրիչան, Հիւսիսից եկած Կարմիր զօրքերի հետ միասին, վերադարձաւ Թիֆլիս՝ յաղթական ու մեծանուն, որպէս՝ Համառուսական Չեկայի Կոլլեգիայի անդամ։

IV

Երկրում հաստատուեցին սովիէթական կարգեր. և դաշնակցական գործիչները մասամբ հեռացան սահմաններից անդին, մասամբ ցրիւ եկան երկրի դանազան տեղերում՝ պահուելով, ծպտուելով։ Բուլշևիկները նրանց՝ ժողովուրդի թշնամիներ յայտարարեցին, և բանտ ու գնդակահարութիւն՝ դաժանօրէն կախուեցին նրանց գլխներին։

Գրիչան ասում էր Դաշնակցութիւնը, որ — ճոճրագործների բանդիտային կազմակերպութիւն է եղել՝ իր

«կգրնաւորութեան իսկ օրից»։

Բոլոր կարգի ու տեսակի հակայեղափոխականներին անխնայօրէն հալածելու լիազօրութիւնները գրպանում, և նրաց իսպառ ջնջելու կամքն ու վճռականութիւնը մտքում՝ եկաւ նա ու անյապաղ անցաւ գործի։

Ձերբակալութիւններ, բանտարկութիւն, յեղափոխական դատ ու դատաստան... ճեպոյց ո՛ւր է Աղայեան Բագրատը։

— Թաքնւում է, — ասին չէկիստ խուզարկուները։

— Հաստատ այստեղ է։

— Հաստատ։ Հէնց էստեղ՝ Թիֆլիզում։

— Հապա ինչո՞ւ ձեռքներդ չի ընկնում։

— Կ'ընկնի... ո՛ւր պիտի փախչի։ Հետեւում ենք՝

կը գտնենք անպատճառ։

— Անշուշտ, պիտի գտնէք անպատճառ։

Յետոյ էլ առանձին՝ կանչեց իր մօտ չէկիստներին՝ Մուկուչին, որ իր հայրենակիցն էր (երկուսն էլ դանձակեցի) և անձնուէր — հաւատարիմ գործակալը՝ դեռ հիւսիսային Կովկասից...

— Հը՛, չէ՞ք կարողանում՝ էդ Բագրատ Աղայեանին...

— Ճարպիկ լակոտ ա անիծածը, ընկեր Գրիչ, հետքը կորցնում ա միշտ, ամէն գիշեր տեղը փոխում։ Էս չորս — հինգ օր ա՛ ես, Հայկազը, Երուանդը, Ասատուրը... համարեա դիփս էլ՝ նրա ետնուցն ենք ընկած։ Կը ճանկենք... իրան շատ լաւ եմ ճանաչում։

— Մի խօքով, աշխատիր... բայց, նորի՛ց եմ հարցնում, հաստատ ես՝ միւսներին հետ չի՞ անցել Պոլիս։

— Չէ, ընկեր Գրիչ, չէ՛։ Հու գիտես, մինչեւ մի բան տեղո՛վը լաւ չիմանամ...

— Նո՛ւ, շատ բարի։ Աշխատիր...

Խօսում էին Արգարեանի առանձնասենեակում, Չէկայի շէնքում: Միաժամանակ եւ խօսում էր Մուկուչի հետ եւ զրազուած էր թղթերով... Կարդում, ստորագրում, մատիտով նկատողութիւններ անում:

... Մատիտը վար դրեց մի պահ եւ Մուկուչին թուաց, որ դեռ էլի պիտի խօսի նա: Սակայն մնաց լուռ եւ լուծթիւնը տեւեց երկար, — այնքան՝ որ Մուկուչը, — միշտ եռուն, անհամբեր երիտասարդ. —

— Կորո՞ղ եմ գնալ, ընկեր Գրիշ: Ուրիշ էլ բան չկայ, հու:

— Չէ... միայն է՛ն որ... — խօսեց Արգարեանը դանդաղօրէն, ասեա վարանոտ. — հա, թէ որ կարենաս՝ իմացիր... մի օրիորդ կայ, Մայիլեան Լիզիկ...

— Իմանում եմ, իմանում եմ, ընկեր Գրիշ, համին Բագրատի նշանածը. էն չի:

Գրիշան ուղեց ասել՝ հա՛, — չասաւ սակայն...

— Էն ա, էն, — Մուկուչն ինքը պատասխանեց նրա փոխարէն: Մերոնք սկսել են դրան էլ հետեւել... նշանածն ա, հետը կապ կ'ունենայ, նամակից-բանից...

— Տեղն իմանում ես:

— Ապրած տեղն էլ, ծառայութիւնն էլ: Հաւարարումն ա ապրում: Բաղաքային ուսարարումն էլ ոչ մէկքտօն ա բանացնում: Ի՛նչ ա, բան-մա՛ն էք լռեւ, ընկեր Գրիշ:

— Ոչինչ... հարցնում եմ. որովհետեւ... հա, ճիշդ է, նշանածն է: Բայց չեմ կարծում, որ խառը լինի Բագրատի կուսակցական գործերի մէջ: Մի խեղճ աղջիկ էր... որքան միտս է գալիս:

— Խեղճ ա, գալում ա... — միեւնոյնն ա Հերիք ա որ դաշնակցական շէֆի նշանածն ա: Էնպէս չի, ընկեր Գրիշ:

— Այդպէս է, ի հարկէ... Բայց, թւում է, լաւ կանես՝ ուրիշ տեղերում էլ չասես թէ՛ նշանածն ա:

— Բա խի՞:

— Որովհետեւ... դէ, հէնց քո աշխատանքների համար, ա՛յն որ հետեւում էք Բագրատին, աւելի լաւ է՝ չասես ո՛չ մի տեղ:

— Ընդհակառակը, ընկեր Գրիշ... Սովոր ա սովոր ես՝ չասեմ — ջուխտ աչքիս վրայ: Կը նշանակի էդպէս ա հարկաւոր:

Մուկուչը զնաց, Արգարեանը մնաց մենակ՝ իր կարինէտում: Մտազրազուած շուրջը նայեց:

Միջին մեծութեամբ, հարուստ ու նորին կահաւորուած մի սենեակ էր: Շքեղ ու ճաշակով էին առանձնապէս՝ պատերը ծածկող պատառները, որոնց հիմնական գոյնը բօրդօ էր, խոյ նկարները՝ յեղյեղօրէն կապուածին տուող: Առնօղ Բեռլինի մեծադիր «Մեռնների Կղզին» կարմիր փայտի պարզ շրջանակի մէջ, գրասեղանի դէմ-դիմացի պատին, աւելի գեղեցիկ էր թւում Արգարեանին՝ այդ պատառների ֆօնին վրայ:

Մեծանուն ու մեծահարուստ մի բուրժուա-փաստաբանի կարինէն էր եղել: Բուրժուան վաճառել, Արգարեանն էր եկել նստել նրա ընկուզէ ծանրանիստ գրասեղանի քով՝ նախկին բոլոր յարմարութիւններով:

Գրասեղանից դէպի աջ՝ մի շարք սենեակներ, որ վտարուած բուրժուայի բնակարանի ընդունարանը, սալոնը, սեղանատունը, ննջարանն էին կապում երբեմն, — այժմ Չէկայի գանազան բաժանմունքներն էին իրանց մէջն առել... և ամբողջ շէնքը, որ ընդարձակ էր, եռյարկանի, վերից վար սեղմ վերցուել-բռնուել էր չէկայական պէտքերի ու գործառնութեանց համար:

Միւս կողմում վարագուրուած մի դուռ կար ու

անդին՝ մի ալ սենեակ: Փոքրիկ, առանձնացած, միւս սենեակներից բոլորովին կտրուած: Բուրժուա - փառասիրտ ինչին էր ծառայել այդ մեկուսի խուցը — հետաքրքրուող չեղաւ: Արգարեանն ինքն էլ, եկած առաջին օրն իսկ բնակարանի բոլոր մասերը դիտելիս, կարեւորութիւն չէր տուել այդ սենեակին...

Բայց հիմա, երբ մտադրաւ, միայն աննպատակ՝ նայում էր իր առանձնասենեակի պատտառներին, «Մեծերի կղզի»-ին, գրասեղանի վրայի շքեղ թանաքամանին, թանգարժէք մոխրամաններին, պարֆէս - յատակին... — աչքը կանգ առաւ վարագուրուած դռան վրայ:

...«Հը...» — ու ելաւ, փոքրիկ սենեակը մտաւ: Ուշադիր մտիկ արեց... Լոյսը առատ էր. մի բարձրադիր պատուհան՝ դէպի բակն էր նայում: Ախորժելի, կոկիկ ու գոգտրիկ թուացին՝ սենեակի եւ փոքր ծաւալը եւ առանձնութիւնն ու լուծութիւնը...

— «Յարմար է: Յարմար կը լինի»: Եւ նոյն օրը, միջեւ երեկոյ, սենեակը մաքրուեց: Աթոռներ բերին և մի փոքրիկ սեղան (— վաճառուած փաստաբանի նարդու սեղանը): Վրան դրին մի գրող - մեքենայ, «ուշադէրվուդ»:

— Ինչներե՞ք է պէտք, ընկեր Գրիչա. — յաջորդ օրը հարցրեց Չէկայի Գաղտնի Բաժանմունքի պետը, որ ի պաշտօնէ՝ օրը տասն-քսան անդամներ Արգարեանի առանձնասենեակը կուգար - կ'երթար:

— Անհրաժեշտ է, — պատասխանեց Արգարեանը, — յատուկ մեքենագրող՝ ձեռքիս տակ... անհրաժեշտ է...

— Մի լաւ մեքենագրուէ՞ր ունեմ, — վրա բերաւ գաղտնի Բաժանմունքի պետը, — հիանալի, արագաշարժ. մեր կուսակցական ընկերներից՝ Բարէնկօ Վասիլիսան: Այո՛:

— Տեսնենք... — խուսափեց Արգարեանը:

— Էլ ի՞նչ տեսնենք: Կարգադրեցէք և վաղուանից թող գոյ՝ սկսի աշխատել ձեզ համար:

— Այդքան էլ պէտք չի շտապել: Սպասենք մի քանի օր, գուցէ մէկ ուրիշ՝ աւելի յարմար անձնաւորութիւն...:

— Ընկեր Վասիլիսան ամենից յարմարն է — եւ ձեռնհաս եւ կուսակցական... մանաւանդ որ գործ էլ չունի ներկայումս:

— Դեռ կը տեսնենք, ընկեր Խէյմից... — ասաց Արգարեանը՝ այս անգամ արդէն աւելի վճռական տոնով և խոսակցութիւնը վերջացաւ:

...Սենեակն ու գրամեքենան Գրիչան Լիզիկի համար էր յատկացրել:

Բազակայութեան տարիներ, կուլաներ, արիւնոտ պայքարի, կոտորածի, յաջողութիւնների միջից ու փառքի, հոչակի հետ միասին՝ նա բերել էր փափաք ու կարօտ — Լիզիկին գտնելու, տեսնելու: Թիֆլիզ եկած առաջին օրն եւեթ, հանդիպելով Հեղուչին՝ ուղղակի կերպով տեղեկացաւ Լիզիկի մասին...

Քաղաքումն էր: Միայն այդքանն իմացաւ թէեւ, բայց այդքանն էլ հերիք էր՝ հիւսիսային կողմ կասից բերուած կարօտը բորբոքելու համար: Եւ ի՞նչ նշանակութիւն թէ ընկեր Հեղուչը արհամարհանքով արտայայտուեց:

— Չարմանում եմ, դպրոցում մենք ի՞նչպէս էր որ ամէնքս սիրում էինք այդ աղջկան... Զոթուկ է կատարեալ: Զի՛ հետաքրքրում ոչնչով — մեռած: Անկենդան, անօգուտ գեղեցկութիւն:

...«Իսկ ինքդ (Գրիչայի մտքովն անցաւ) — կենդանի, օգտակար տգեղութիւն, ընկեր Հեղուչիկ»:

... Սիրելի էր Լիզիկին՝ աշակերտ ժամանակի Շա-
րունակել էր սիրելի՝ բայակայու թեան տարիներին. ու
հիմա — պիտի տեսնէր նրան: Յաճախ տեսնէր, Յա-
ճախ... որպէսզի նա էլ — ահա՛ — իր հոշակը, իր
մեծութիւնը տեսնէր:

Այս երկու-երեք տարուայ ընթացքում աշխար-
հը փոփոխուեց, երկիրներ հիմքից յեղաշրջուեցին...
ուստի ինչ զարմանք՝ որ անհատների զգացմունքնե-
րըն էլ փոխուած լինեն: Բազրատը հօ՛ հալածական,
վարկաբեկ — որպէս զաշնակցական, հակայեղափոխա-
կան — և վաղը, միւս օր — ո՛վ գիտէ... (չէ՞ որ խնա-
յել չկայ):

Ու երկու օր անց, փոքրիկ սենեակը կարգաւո-
րել տալուց յետոյ՝ գրաւոր հրահանգ —

«Բաղաքային վարչութեան մեքենագրուհի Մայիլ-
եան Լիզիկին՝ նոյն պաշտօնով փոխադրել Ձեկա, ըն-
կեր Գրիշայի տրամադրութեան տակ»...

— Ինչ էք արել, ընկեր Գրիշա, — լուզուած ներս
ընկաւ Խէյֆիցը, գաղտնի բաժանմունքի պետը, — դուք
գիտէ՞ք թէ ո՛վ է այդ Մայիլեան Լիզիկ կոչեցեալը:

Արգարեանը հասկացաւ Խէյֆիցին. բայց անփոյթ
ձեւանալով՝ պատասխանեց.

— Ես դրան ճանաչում եմ՝ մեր աշակերտ ժամա-
նակից... ինչ է որ:

— Ինչպէս թէ ինչ: Յայտնի բանդիտ — զաշնակ
Աղայեանի հարսնացուն է: Ինչպէս կարելի է այդպիսի
մէկին մոտենել այստեղ... Մեր գաղտնիքները:

— Սակայն, ես ապուշ եմ, ինչ է, որ գաղտ-
նարանիս դռները լայն բաց անեմ նրա առաջին:

— Այնու ամէնայնիւ, ընկեր Գրիշա, այնու ա-
մէնայնիւ — անյարմար բան է, խիստ անյարմար:

Ընկեր Վասիլիսային թողած, որտեղից այդ օրիորդը
ձեր միտքն էք (բերել...) . . . Ի վերջոյ, ի հարկէ, ձեր
գիտնալու բանն է. ես, ի հարկէ, պատասխանատու չեմ
լինի... այնուամէնայնիւ — անյարմար է, անյարմար,
ընկեր Գրիշա:

— Ո՛չ մի անյարմարութիւն չեմ տեսնում, ըն-
կեր Խէյֆից, — պատասխանեց Գրիշան՝ խօսակցութիւն-
վէճին վերջ տալու ցանկութեամբ: — Ասի՛՛ որ այդ աղ-
ջըկան ճանաչում եմ անձամբ. և այսպէս թէ այնպէս,
եւ ինքս երաշխաւոր եմ նրա համար: Նա՛ իմ ան-
միջական հսկողութեան տակ կը լինի:

... Յաջորդ օրն իսկ, առաւօտուանից, Լիզիկը,
նստած էր՝ փոքրիկ սենեակում, «ունդէրվուդ» ի քով
որ դրուած էր նարդու պղտիկ սեղանի վրայ:

— Ձեր սենեակը կը լինի, մենակ դուք, — ասաւ
Գրիշայի անձնական քարտուղարը, որին կանխապէս
հրահանգուած էր՝ ընդունել օրիորդին, երբ նա գայ,
Լաւ է այստեղ, ոչ ոք ձեզ չի խանգարի... հանգիստ:
Իսկ իմ սենեակում՝ շարունակ ներս ու դուրս, շա-
րունակ ներս ու դուրս... և ջգայանում եմ: (Բար-
տուղարը ջանէլ ուսանող էր՝ միամիտ, անկրակ աչքե-
րով, որոնք հազիւ էին երեւում կապոյտ ակնոցների
տակից): Միայն, դուք էլ ընկեր Արգարեանի կարինէս
տով պիտի անցնէք:

... Ժամը 10-ին մօտ Արգարեանն եկաւ: Բար-
տուղարը զեկուցեց թէ նոր մեքենագրուհին ներսու-
մըն է արդէն և սպասում է կարգադրութիւնների... . .

— Բարեւ ձեզ, ընկեր Լիզիկ — խօսեց Գրիշա Ար-
գարեանը՝ փոքրիկ սենեակը մտնելով: Բարեկամական
ամէնայն պարզութեամբ մեկնեց ձեռքը:

Լիզիկն էլ, իր ձեռքը տուած, չգիտցաւ ինչ ա-

սէր: Բայց աչքերը ժպտացին զուարթ... (Այդպէս էին նրա աչքերը՝ միշտ ժպտուն ու միշտ վճիռ):

— Շատ ուրախ եմ... օրիորդ Լիզիկ, ձեզ ողջ առողջ եմ տեսնում:

Լիզիկը դարձեալ բան չասաւ:

Արգարեանը շարունակեց, երբ քարտուղարը դուրս էր գնացել արդէն.—

— Դուք, այսուհետեւ, ընկեր Լիզիկ, կարող էք վստահ լինել իմ աջակցութեան վրայ: Պատրաստ եմ՝ ամէն կերպ: Երբ կամենաք, ինչ կամենաք:

— Շնորհակալ եմ...

— Դուք շատ չէք ծանրաբեռնուի աշխատանքով: Պարզն ասած, ես ինքս հրամայեցի, որ փոխադրուէք այստեղ... աշխատանք քիչ կը լինի: Որքան յիշում եմ ամուր չէ ձեր առողջութիւնը, ուստի շատ չպիտի աշխատէք...

... Կանգ առաւ, վարանեց... «Ուրիշ էլ ի՞նչ ասեմ»...

— Առայժմ ցտեսութիւն, օրիորդ Լիզիկ:

— Ծանոթութիւն

— Ընկեր Ստեփանը՝ քարտուղարս, հիմա թող թեր կը յանձնի ձեզ, կարգադրէք... ցտեսութիւն...

Եւ դուրս եկաւ: «Չգիտեմ, ո՞նց կոչեմ էս աղջկան — «ընկեր», «օրիորդ»... Թէ միայն «Լիզիկ»:

Լիզիկը նստեց իր նոր գործիքի առաջ և մի պահ յետոյ —

— Թը'խկ թը'խկ... թը'խկ թը'խկ... տը'կ տը'կ... թը'խկ... — շարժուեցին ու զարկեցին Լիզիկի մատները տառանիչերի տափակ գլուխներին — աննպատակ... Թուղթ չկար մեքենայի մէջ. արտագրելիք դեռ ոչինչ չունէր Լիզիկը. բայց մատները շարժելու պահանջ զգաց նա — սովորութիւն էր դարձել, արդէն չորրորդ

տարին էր:

Բարակ ու երկար, մի քիչ ոսկրոտ մատներ էին... — «զաշնամուր նուազելու յարմար մատներ» — յիշեց Լիզիկը: Բազրատն էր ասել այդ խօսքը՝ սկըզբում, երբ նոր-նոր սկսուել էր իրանց փոխադարձ սիրահարութիւնը...

... «Ախ իմ սեւ տղայ ջան: Աստուած պահի քեզ՝ ինձ համար... և ամէնքի համար»... մտածեց: Ու —

— Թը'խկ-թը'խկ... տը'կ-տը'կ-տը'կ... — շարունակում էր աննպատակ ու անկենդան աղմկել «ուն-դէրվուդ»ը: Եւ զուգահեռ մտածում էր Լիզիկը՝ իր սեւ տղի մասին, որ թաքնւում, իր տեղն է փոխում ամէն օր...

Ահաւոր վտանգի մասին, որ անա հետեւում է Բազրատին...

Իր այս նոր վիճակի մասին, որ անա նստել՝ ըս-պասում է Արգարեան Գրիշայի թղթերին...

Այն մասին, թէ ինչպէս եղաւ, ինչո՞ւ եղաւ, որ իրան փոխադրեցին այստեղ...

... Երբ նախորդ օրը իմացաւ, թէ իրան փոխադրում են Չէկա, ընկեր Արգարեանի քով, — ոչինչ չասաւ: Ոչ տխրեց, ոչ ուրախացաւ: Միայն զգաց լռելեայն՝ այն հին երկիւղը, որ ունեցել էր առաջներում՝ Արգարեանի հանդէպ...

Այդ հին երկիւղը հիմա էլ, պարապ ունդէր-վուդի քով, մերթ մերթ խառնւում էր մտքերին՝ սեւ տղի մասին, ահաւոր վտանգի մասին, Արգարեան Գրիշայի ու Չէկայի մասին...

... Քարտուղարն եկաւ, թղթերը բերաւ, յանձ-նեց ու դնաց. և Լիզիկը սկսեց աշխատել:

Այդ օրը, պարապմունքները վերջանալուց առաջ, Արգարեանը նորից մտաւ ներս.

— Այս փոքրիկ բանն էլ... խնդրում եմ արտա-
գրէք... հէնց հիմա, որովհետեւ հարկաւոր է:

Լիզիկը թուղթն առաւ նրա ձեռքից: Թը'խկ-
թը'խկ-թը'խկ... — և երեք րոպէի մէջ՝ գրութիւնը
պատրաստ էր արդէն:

— Ինչ արագ էք տպում... — անհրաժեշտ համա-
րեց իր զարմանքը յայտնել Գրիշան, որ սկզբից կեցել
էր «ունդէրվուդ»ի քով, Լիզիկից ասելին: — Շնորհա-
կալութիւն: Հիմա դուք աղատ էք... ընկեր Լիզիկ:
Մեր պաշտօնական պարապմունքները սկսւում են ա-
ռաւօտեան 9 ժամին, վերջանում՝ կէսօրուայ 3 ժա-
մին: Իսկ երեկոները — ո՛չ միշտ: Երբ հարկաւոր լի-
նէք — ձեզ կը յայտնուի: Յամէնայն դէպս ձեր հաս-
ցէն տուէք... իմ փարտուղարին:

Ու գնաց: Լիզիկը յետոյ ծածկեց «ունդէրվուդ»ը
թիթեղեայ սենաների փալուռն կափարիչով: Ապա շտկեց
հազուստը, զլխարկը ձեռքն առաւ... ու վարանեց՝
յիշելով, որ դուրս ելնելու համար՝ Գրիշայի առանձնա-
սենեակովը պիտի անցնէր...

V

Այնուհետեւ, Արգարեանը օրակա՛ն մի քանի ան-
գամ կուգար և — միշտ գործին վերարեկեալ —

— Ընկեր Լիզիկ, այս թուղթը շտապ է, շուտ
արէք, խնդրում եմ:

— Անհրաժեշտ է վերջացնել՝ անպատճառ մինչեւ
ժամը 12-ը: Կը հասցնէ՞ք հօ, օրիորդ Լիզիկ:

Փարտուղարին սակաւ էր ուղարկում ներս, ա-
ւելի՛ ինքն էր թղթերը բերում — տանում:

Մերթ առում էր՝ «ընկեր Լիզիկ», մերթ՝ «օրիորդ
Լիզիկ», մերթ պարզապէս՝ «օրիորդ»... կամ — սխալ-
մամբ — պարզապէս՝ Լիզիկ:

Լիզիկի համար միեւնոյնն էր թէ ո՛նց էր իրան
կոչում. — ինպէս որ միեւնոյնն եղաւ ի վերջոյ՝ դրող

մեքենան քաղաքային վարչութեան մէջ բանեցնել թէ
Չէկայի դիւանատանը, փոքրիկ սենեակում: Մեքենան
մնացել էր մեքենայ, թուղթն էլ՝ թուղթ...

Եւ անտարբեր սառնութիւնն էլ՝ մնում էր նախ-
կինը: Լիզիկը, որ երբեք՝ ո՛չ սիրել էր Գրիշային, ո՛չ
ատել, — այժմ էլ մնաց անզգայ՝ դէպի նրա յաճախա-
կի այցելութիւնները, դէպի նրա խօսքերն ու վերա-
բերմունքը, որ զուր քողարկում էին պաշտօնակա-
նութեան հանգամանքներով... Եւ դէպի նրա՝ դիր-
քը, աղքեցութիւնն ու հմայքը:

յց — ճիշտ անաջնայ պէս և շարունակ —
վախենում էր նրանից: Եւ ահա մի օր, այդ տեւական
վախը, որ միշտ էլ, սակայն, մարմանդ ծածկուած կրա-
կի պէս էր գործել Լիզիկի սրտում, — յանկարծ բռնկ-
ուեց ու այնուհետեւ սկսեց այրել ու փոթոթել Եւ
սիրտ Եւ հոգի Եւ միտք ու հանգիստ:

... Սովորական մի օր էր՝ Լիզիկի նոր պաշտօնա-
վարութեան երկրորդ շաբթուայ սկզբին: Սովորականի
պէս, Արգարեան Գրիշան փոքրիկ սենեակը մտաւ՝ ինչ
որ թղթեր ձեռքին:

— Օրիորդ Լիզիկ, խնդրում եմ արտագրել այս
... բայց կարող էք չհտապել, թո՛ղ վաղուայ համար
լինի պատրաստ:

Այդ խօսքերն անելուց յետոյ, կեցաւ մի քիչ՝
ինչ-որ անորոշութեան մէջ, նայեց... նայեց Լիզիկի
մերթ աչքերին, մերթ մատներին, որոնք արդէն գործի
էին անցել... — ու վերջը թէ.

— Ո՛րք չքացաւ մեր սիրելի Բագրատը... նրա-
նից լուր չունէ՞ք, Լիզիկ:

— Ոչ... անվարան պատասխանեց սա... և վճիտ
աչքերի մէջ, որոնք վեր նայեցին արագ, կայծեր պըս-
պըղացին:

— Հաստատ — ո՞չ:

— Ո՛չ... — և նորից շողացին կայծերը, բայց իսկոյն էլ հանգան ու աչքերը կորցրին իրանց վճիռ տեսաքը, պղտորուեցին: Լուսթիւն տիրեց:

Գրիշան՝ մտքում — «Սուտ չե՞ս ստում, աղջիկ. դու երեւի թէ յաճախ ես հետը տեսնուում»:

Կանգնած էին «ուռնդէրվուդ»ը պահող պզտիկ սեղանի երկու կողմերին, դէմ յանդիման: Ինչո՞ւ և ինչպէ՞ս — չիմացաւ — Լիզիկը ոտքի էր ելել՝ երկրորդ անգամ «ո՛չ» ասելու վայրկեանին... Գրիշան բնազդօրէն առաջ թեքուեց, կարծես՝ որպէսզի աւելի լաւ մտիկ տայ աղջկայ աչքերի ներսը... որովհետեւ չը հաւատաց նրա պատասխաններին. որովհետեւ մութ ու անզուսպ ցանկութիւն ունէր՝ իմանալու վերջապէս այն, — որ եթէ —

...«Աշխարհը փոխուեց, երկիրներ լեղաշրջուեցին հիմնովեր»...

Եւ — «փոխուած պիտի լինեն նաեւ անհատի զգացմունքներն ու տրամադրութիւնները»... — փոխուել են արդեօք այս աղջկայ նախկին տրամադրութիւնը, համակրանքը, սէրը... հակակրանքն ու սառնութիւնը:

Այս էր ուզում իմանալ Գրիշան: Սկսած այն օրուանից, երբ Թիֆլիզ գտնով՝ հարցրեց Լիզիկին մասին...

«Շատ է արդեօք, դեռ չա՞տ է արդեօք սիրում Բազրատին: Եթէ տեսնուում են — կը նշանակի՝ սիրումէ. եթէ չեն տեսնուում...»

... Ու դուրս եկաւ փոքրիկ սենեակից, առանց այլեւս ուրիշ որեւէ խօսք ասելու Լիզիկին:

Նստեց իր գրասեղանի բազկաթոռին, որ գորշագոյն նուրբ կաշիով էր պատած... ու, կարծես,

կուչ եկաւ միջին՝ գլուխն ուսերի ներսն առած, ձեռքերը կրծքին սեղմ օղակած. աչքերը՝ «Մեռելների կղզի»ին... Իսկ ուշքը, միտքը, յոյզը, զգացմունքները՝ փոքրիկ սենեակում, Լիզիկին վճիռ աչքերի շուրջը...

Մտաւ ներս — Խէյֆիցը, Գաբայը՝ գաղտնի բաժանմունքի պետը:

— Բարեւ ձեզ, ընկեր Գրիշա:

— Բարեւ...

Խէյֆիցը ձեռքն երկնցուց անփութ — մտերմական շարժումով ու նստեց անմիջապէս՝ գրասեղանի միւս կողմը, Արգարեանի դիմաց: Մի ձիգ օձի առաւ շատ աշխատած՝ յոգնած լինելն արտայայտելու համար... ու լռեց:

Անշուշտ, բան էր ուզում ասել — և Արգարեանը զգաց, որ ասելիքը Լիզիկին էր վերաբերելու:

Խէյֆիցը չէր հաշտուել այն իրողութեան հետ, որ Լիզիկը բերուել էր Զէկա: Զկարողանալով հեռացնել նրան, սկսել էր գաղտնի գործել նրա դէմ, աշխատելով միաժամանակ՝ կուսակցական ընկերների շրջանում վարկաբեկել Գրիշայի արած քայլը...

— Ես ուզղակի ապշած եմ ընկեր Գրիշայի այս անխոհեմ վարմունքից: Օձի ձագը բերել՝ մեր ծոցն է խցկել: Անհանդուրժելի բան է, ընկերներ, ուզղակի անհանդուրժելի:

Գրիշան գիտէր Խէյֆիցի այդ ծածուկ աշխատանքի մասին: Նախ ենթադրել էր բնագոյրէն. բայց յետոյ Մուկուչը մի օր՝

— Ընկեր Գրիշ, մեր էս Խէյֆիցը շատ ա էստեղէնտեղ խօսում էր աղջկայ մասին... ու քեզ ա միշտ դիպչում:

Մի անգամ էլ քարտուղարը՝

— Չգիտեմ ինչ է պատահել, ընկեր խէյֆիցը սարսափելի լուրեր ! տարածում մերմեքենագրուհու մասին :
... Գիտե՞ր Գրիչան, բայց ընաւ չէր անդրադառնում խէյֆիցի այդ վարմունքին : Լուում էր, որովհետեւ — իր դիրքի ու հռչակի տեսակէտից — թոյլատրելի չէր համարում՝ բացատրութեան ու վէճի բռնութեւ լու խէյֆիցի հետ, որին և սկսել էր արդէն ոչ միայն արհամարհել, այլ նաեւ՝ վերջերս խորշում, գարշում էր նրանից... Նրա կասկածաբար, լորձնոտ պոչները, չէկ խուճուճ մազերը. անհանգիստ, մանրիկ, նետի պէս ծակող խայ աչքերը. նրա անխոյժ մտերմական վերաբերմունքը, որով միշտ հասկացնել էր տալիս թէ՛ ռմենք հաւասար ընկերներ ենք, ընկեր Գրիչա... Նոյնիսկ նրա զուտ հրէական առողանութիւնը... — այս ամենից վատ էր ազդեում Արգարեանը և զրդւում : Բայց զսպում էր իրան, հետը չիտակ յարաբերութիւն պահպանում :

Եւ հիմա, ներքուստ զզուանք զգալով և արտաքուստ զուսպ ու պաշտօնական՝ սպասեց, թէ երբ և ինչպէ՞ս պիտի խէյֆիցն ասի իր խօսքը :

Սակայն Գաբայը այնքայն երկար՝ մերթ յօրան. ջեց, մերթ հազաց, մերթ գլուխը աթոռի մէջքով յետ քցած՝ անտարբեր մտիկ տուաւ առաստաղին, որ Արգարեանն ինքը, այլեւս անհամբեր, լուռութիւնը խղեց —

— Ի՞նչ նորութիւններ, ընկեր խէյֆից :

— Նորութիւններ : Կայ, այո, մի նորութիւն... թէեւ, իմ կարծիքս որ հարգնէք, նորութիւն չը պիտի համարել :

— Այսինքն — հարցրեց Արգարեանը՝ տեսնելով, որ Գաբայը կանգ առաւ —

— Այսինքն... ըրը... արդարանում է իմ եր-

կիւղը, որ ունեցել եմ հէնց առաջին բոպէից :

— Ի՞նչ երկիւղ :

— Մեր այս մաղըմուաղէլի վերաբերմամբ : (խէյֆիցը Լիզիկին սկսել էր հեգնօրէն ճաղըմուաղէլ կոչել) : Ես ներկայումս հաստատ կարող եմ ասել, որ սա գաղտնի կապ է պահպանում իր փեսացուի հետ : Եւ որովհետեւ առայժմ չենք կարողանում ձերբակալել բուն յանցաւորին, ապա ուրեմն...

Խէյֆիցը կանգ առաւ նորից՝ աջ ձեռքի մատնեւրը սեղանի երեսին խաղացնելով :

— Սակայն, որչափ ինձ է յայտնի — խօսեց Արգարեանը՝ գիտակցօրէն կեղծելով — Բագրատ Աղայեանը փախել է արդէն Պարսկաստան...

— Օյ ո՛չ : Զեզ շատ սխալ տեղեկութիւններ են տուել, ընկեր Գրիչա :

Ու ժպտաց խէյֆիցը՝ զուսպ, նրբին հեգնութեամբ, որ մանրիկ աչքերի սուր փայլի հետ մէկտեղ՝ պարզապէս Արգարեանին էր ուղղուած :

Արգարեանը հասկացաւ. եւ շարունակեց, հակահարուածը տալու տրամադիր —

— Եթէ չի փախել, ապա ես միայն կարող եմ զարմանալ, որ ձեր գործակալները մենչեւ օրս չեն կարողացել գտնել ու բռնել...

— Կը բռնենք, ընկեր Գրիչա, կը բռնենք : Իսկ առայժմ, ես եկայ միայն՝ հրաւիրելու ձեր ուշադրութիւնը... (խէյֆիցը գլխով արեց դէպի փոքրիկ սենեակի դուռը) :

— Լաւ : Յամենայն դէպս, ես դեռ չեմ համոզուել — ան, ինչ որ դուք ասում էք : Խնդրեմ, տուէ՛ք ինձ բացարձակ փաստեր, որպէսզի ինձ համար եւս խնդիրը պարզուի : Սոսկ եւթադրութիւններ ի հիման վրայ՝ չի կարելի հօ... :

— Ինչո՞ւ էք կարծում՝ թէ «սոսկ ենթադրու-
թիւններ», ընկեր Գրիշա։ Ինչո՞ւ էք կարծում։ Ես
չառ շուտով ի վիճակի կը լինեմ լիապէս պարզելու
ձեզ խնդիրը... (նորօրէն ընդգծեց «պարզել» բառը)։

— Պարզէ՛ք։ Քանի որ օրինորդ Լիզիկի համար
ինքս եմ երաշխաւոր եղել։ Եւ այսօր էլ դեռ առիթ
չեմ տեսնում՝ յետ վեցսեկու իմ երաշխաւորութիւնը։

Սրանով էլ վերջացաւ խօսակցութիւնը։ Խէյֆիցն
եղաւ գնաց՝ շուշուացնելով շինծու անտարբեր։ Իսկ
Գրիշան, քարտուղարին կանչելով՝ պատուիրեց։

— Ընկեր Ստեփան, այսուհետեւ ի՞նչ որ ընկեր
Խէյֆիցը ձեզ ասելու լինի օրինորդ Լիզիկի մասին —
չտաք այլեւս ո՛չ մի նշանակութիւն...

Ասաց Արգարեանն այս խօսքերը եւ ինքն էլ
զարմացաւ ու չհասկացաւ թէ ինչի՞ համար է ասում...
խառնուել էին մտքերը. նեարդայնացած հազիւ էր
զսպում յուզմունքը, որ Խէյֆիցի ներկայութեան ար-
դիւնքն էր եւ որ, սակայն, դժուարութեամբ պահել
էր իր ներսում՝ այդ դրդուիչ ներկայութեան ընթաց-
քին...

— Եւ յետոյ... — աւելացրեց Արգարեանը —
Մուկուչին գտէ՛ք եւ ասէ՛ք թող գայ մօտս։

Քարտուղարը գնաց. եւ նորէն մնալով մենակ՝
Արգարեանը գգաց. որ իր խառն մտքերը կարգաւոր-
ուել, պարզուել էին յանկարծ... կարծես ելք էին
գտել, խաղաղուել, — ինչպէս որ եռագող ջրի գոլոր-
շին, որ կափարիչի տակ փակուած՝ աղմկում է խառն
ու անկարգ... վերցնում է կափարիչը, գոլորշին
հնչում է դուրս եւ ջուրը շարունակում է եռալ՝
աւելի խաղաղ... «Թող գայ Մուկուչը»։ Եւ նրա
գալու մէջն էր ելքը՝ մտքերի անկարգ աղմուկի
համար...

Եկաւ Մուկուչը։ Անձնուրաց ու երկրպագու՝
Գրիշայի մեծութեան ու հմայքի առաջ, Պատրաստ՝
վայրկենապէս կատարելու՝ նրա իւրաքանչիւր հրա-
մանն ու խօսքը։ Ինքը՝ մարմնացած եռանդ, կտրիճ,
սիւքոտ, ողջ՝ նեարդ ու քնադդ։

— Ի՞նչ կայ, ընկեր Գրիշ։

— Դուրս պինդ ծածուկիր։ Էդ էլ, էն միւսն էլ։
Մուկուչը ծածկեց դռները։

Ապա, մէկէն եւ վճռակամ՝

— Ի՞նչ արիք, Բագրատի հետքը գտա՞ք։

— Էլի՛ առաջուայ ցէս յետնուցն ենք ընկած,
ընկեր Գրիշ. բայց դէ, ի՞նչ ասես՝ զօչաղ տղամարդ
ա։ Էն օրը Հարկազի ու Ասատուրի աչքի առաջից՝ իը-
փել, անց էր կացել Հաւարարից գէպի Սօլօլակ։ Տը-
ղերքը մինչեւ որ գլխի կ'ընկնէին՝ նա թռել էր ծոփ
պէս... Էս բանը քեզ եմ ասում, ընկեր Գրիշ. Խէյ-
ֆիցը, միւսները չիմանան, — մեծ ամօթ ա մեզ հա-
մար։ Դօչաղ ա, զօչաղ։ Հալալ ա կերած կաթը։

— Այսօրուանից՝ այլեւս հարկաւոր չի։ Այլեւս մի՛
հեռեւէք դրան. և թողէ՛ք՝ որ հեռանայ քաղաքից,
կորչի՝ ուր ուզում է։

Մուկուչը զարմացաւ, րերանը բաց՝ նայեց Ար-
գարեանի երեսին... «Ո՞նց թէ, ինչո՞ւ»։

... — Հարկաւոր չի այլեւս։ Դադարեցէ՛ք։ Այդպէս
էլ կը հասկացնես տղերքիդ՝ Հայկազին, միւսներին։

— Նեղացի՛ւ ես, ընկեր Գրիշ, որ մինչի էսօր
չկարողինք թէ բռնուք...

— Ոչ, չեմ նեղացել... գուցէ և ընդհակառակը։
Ինչեւիցէ, խօսելու կարիք չկայ։ Այսօրուանից —
վերջ։ Եւ ի հարկէ, այնպէս՝ որ ոչ ոք գլխի չընկնի
թէ դադարեցրել էք հետեւելը։ Զեւացրէ՛ք՝ իբր հե-
տեւում էք, բայց թողէ՛ք։ Թողէ՛ք — գնա, ռադ ըլնի։

Մուկուշը արտնջաց լուկեայն. յետոյ յապաղ-յապաղ ենթարկուեց.

— Մի ժամանակ ինքդ հրամայեցիր յատուկ՝ որ բռնենք... Մեր տղորանց թասիրի համար էլ լաւ կը լինէր, որ բռնէինք. ընկեր Գրիշ... ամմա որ ասուած էս՝ հարկաւոր չի — ջուխտ աչքիս վրայ: Ինքն էլ հէնց ուզում ա քաղաքից փախչել: Այսատում ա:

— Դէ, գնա՛ հիմա:

Մուկուշը ոտքի ելաւ ու յանկարծ մտաբերեց —

— Հա՛, ընկեր Գրիշ, մենք կ'անենք, ի հարկէ, ինչպէս որ հրամայեցիր ինձ. ամմա էս Խէյֆիցի հետ ո՛նց պիտի ըլնի բանը: Չեմ հասկանում, ինչ ա իմացել, որ մեղանից բացի՝ իրա ծածուկ ագէնտներին էլ ա մէջ տեղ դրել, որ էդ Բագրատին բռնեն Մեղանից աւելի խիստ՝ սա ա հետեւում էս գործին: Հը՞, ընկեր Գրիշ. ո՛նց անենք:

Արգարեանը մտածեց: Խէյֆիցի չէկ խուճուճ մաղերը, լորձնոտ շրթունքները, մանրիկ պսպղուն աչքերը... — զգուշաց ու ատելութիւն զգաց Արգարեանը...

— Արժէք մի տաք, ասաց, դու քոնն արա:

— Կանեմ, կանեմ, ընկեր Գրիշ: Ամմա... (Մուկուշը վարանեց) — մի խօսքով էլի՛:

— Ինչ:

— Էդ Խէյֆիցը, Մի օր չէ, մի օր կոռուելու եմ էդ լակոտի հետ: Ինքն իրան շատ մեծ զադ ա կարծում: Սկսել ա քո մասին էլ խօսել, ինքս հալա ա կանջովս չեմ լսել — Ասատուրն էր լսել երէկ չէ՝ մէկ էլ օրը: Իմ առաջ էլ թէ որ համարձակուի մի բան ասել քու հասցէիդ, — չեմ համարեր ընկեր Գրիշ: Իրա լակոտ տեղովը...

— Նշանակութիւն մի տայ: Եւ հիմա գնա՛:

— Ախր ո՛նց նշանակութիւն չտամ, — դէպի դուռը գնալով՝ շարունակեց դժգոհել Մուկուշը. — բարեկութիւնս ա բերում: Քեզ էլ, մեզ էլ՝ չի սիրում, այսինքն՝ հայերին չի սիրում... իրա ջնուդ տեղովը:

— Դու, իրրեւ կոմունիստ, իրաւունք չունես ասելու՝ «ջնուդ»:

— Բա նա խի՞ մեր Պաւլէի մասին մի տեղ ասել ա՞՝ «արմեաշկա»:

— Գնա՛, գնա՛ բանիդ:

V

Հետեւեալ օրը Արգարեանը չմտաւ փոքրիկ սենեակը: Չուզեց, խուսափեց: Արտագրելիք թղթերը Լիզիկին քարտուղարի միջոցով ուղարկեց: Եւ այդպէս ետաւ՝ էլի մէկ օր ու էլի՛ մէկ օր:

Լիզիկ, տարակուսանք, յուշեր, զգացմունք. ամէնը մէկդի դրած, Արգարեանը խորունկ սուզուել էր իր զրադմունքների մէջ:

Չէկայի դորձերը, որ դանդաղ ընթացք էին առել մի որոշ ժամանակ, — վերստին առաջ մղուեցին՝ նոր թափով:

Դադար ու հանգիստ չունեցաւ Գրիշան՝ այդ օրերին: Լարել էր իր եռանդն ու կամքը՝ Համաշխարհային Յեղափոխութեան թշնամիներին հարուածելու համար: Հաստատ համոզմունքով ու վճռականօրէն, անդդուելի ու անզիջող, ստորագրում էր մահուան դատաւճիռները՝ ի գործադրութիւն:

Անվերջ ու անվերջ ձերբակալուած էին մարդիկ, դատուած Չէկայում կամ առանց դատի՝ տարւում, գնդակահարւում:

— Չխնայել ոչ ոքի: Կոմունիզմի վերջնական

յս դժուրութիւնը արիւն ու զոհեր է պահանջում: Եւ Ձե-
կան — յազթական պլօյէտարիատի ամենատես
աչքն է:

... Ու հրարուելի լաւայի պէս, տարածուեց եր-
կիրն ի սփիւռ՝ ընկեր Արգարեանի անյողդողդ վճռա-
կանութեան համբաւն ու սարսափը. և վառում,
խանձում էր այդ սարսափ — լաւան մարդկանց հոգին
ու խաղաղութիւնը:

... Մահուան դատավաճիռներին զուգընթաց՝
սէրն էր աճում Արգարեանի սրտի մէջ: Եւ ընդհակա-
ռակը, քանի սէրն էր աճում՝ այնքան աւելի բորբոք-
ւում էր այդ մարդու կրակ-ատելութիւնը՝ կոմունիզ-
մի թշնամիների դէմ:

... Եւ այնուամէնայնիւ — այսպէս էր դատել
Բաղրատի մասին.

«Թո՛ղ դնայ: հեռանայ օտար երկիրներ: Թո՛ղ
չընկնի մեր ձեռքը: Որովհետեւ, բռնուելուն պէս կը
գնդակահարենք... ու Լիզիկն էլ կարծի, թէ դիտ-
մամբ եմ արել, ակոյեանիցս աղաառելու նպատակով:
Թո՛ղ Լիզիկն այդպիսի կարծիք չկազմի իմ մասին...
և թող ուրեմն, Բաղրատը իմ ձեռքը չընկնի»:

Եւ այս դատողութեան արդիւնքն էր, որ Մու-
կուլը պատուէր ստացաւ՝ չհետեւել, ըստ թողնել...

Արգարեանը չգիմացաւ... — փոքրիկ սենեակը մտաւ:

Օրերն անցնում էին այդպէս: Բայց ի վերջոյ,

Լիզիկը զբաղուած էր. — Թը՛խկ-Թը՛խկ-Թը՛խկ...

Թուղթ էր արտագրում:

— Բարեւ ձեզ... Լիզիկ:

— Բարեւ ձեզ... — եւ գործը դադարեց

մի պահ. միայն՝ վեր չնայեց, այլ գլխահակ ու սպա-

սողական՝ կեցաւ լուռ...

Եւ կատարուեց արագօրէն մի բան, որ Գրիշան

կանխապէս որոշած չէր անել եւ որք, սակայն, չկա-
րողացաւ չանել այդ բոլորին՝ հակառակ իր դիտակ-
ցութեան ու ցանկութեան...

— Օրիորդ Լիզիկ... — սասց՝ փոքրիկ սեղանի
քով մի պահ, Լիզիկի պէս լուռ, կանգնելուց
յետոյ. — դուք հանդիստ կացէք... Բաղրատի մա-
սին: Կարգադրել եմ — նրան չեն ձերբակալի: Միայն
թէ, յամէնայն դէպս, զգոյշ թո՛ղ լինի... եւ աւելի
լաւ է՝ հեռանայ քաղաքից: Ասէ՛ք իրան...

Լիզիկը յուշիկ բարձրացրեց զլուսը, որի խար-
տեալ մագերը սանտրուած էին մէջտեղից՝ դէպի կող-
քերը: «Ասեմ իրան»... — տարակուսած ուղեցին
հարցնել վճիռ աչքերը, որոնց խորութեան մէջ՝ կաս-
կածի ու հին վախի կայծերը պսպղացին նորից... —
«Բայց չէ՞ որ մենք Բաղրատին չենք հանալիպում: Եւ
չի գիտենք՝ որտե՞ղ է նա»:

... Ու յետոյ վերստին՝

— Թը՛խկ-Թը՛խկ-Թը՛խկ տիկ... Թը՛խկ-տիկ-տիկ-
Թը՛խկ... — փութկոտ եւ աղմկոտ՝ շարժուեցին ու
շարժուեցին բարակ ու երկար մատները Լիզիկի...
կարծես ասել ուղեցին. — «Շտապ արտագրութիւն
ունենք, պարոն Արգարեան Գրիշա, վախում ենք՝
չհասցնենք»:

... — Յտեսութիւն, ընկեր Լիզիկ:

— Յտեսութիւն...

Գրիշան, դէպի դուռը չուռ գայուն պէս. դադա-
զեց ինքն իրա գէմ — «Ի՛նչ յիմարութիւն, թեթեւա-
մտութիւն... անվայել, անվայել»

... Տեսաւ՝ իր կարինետում, դրասեղանի ու
փոքրիկ սենեակի դրան արանքում, աւելի դէպի դու-
ռը, ինչիցն էր կանգնած... «Լրտեսո՞ւմ ես ինձ» —
ուր, ինչիցն էր կանգնած և տրամադրութիւնն աւելի վատա-
մտածեց Գրիշան և տրամադրութիւնն աւելի վատա-

ցած, անհամբույր, համարեա կոշտ ձայնով հար-
ցրեց.

— Դո՞րժ ունէք ինձ հետ, ընկեր խէյֆից:

— Այո, ընկեր Գրիշա, — անմիջապէս պատաս-
խանեց խէյֆիցը՝ զուարթ, խաղուն շեշտով և մի Գը-
րութիւն դրեց սեղանին. — Ստորագրեցէք խնդրեմ:

— Լաւ: Յետոյ եկէք-տարէք:

— Միայն ստորագրել է հարկաւոր, ընկեր Գրիշա,
ինչո՞ւ էք յետաձգում ի զուր տեղը: Միայն և միայն
ստորագրել: Բովանդակութիւնն արդէն լայտնի է
ձեզ...

— Միեւնոյնն է, ընկեր խէյֆից: Խնդրեմ յետոյ
եկէք... կամ՝ ընկեր Ստեփանի ձեռքով կուղարկեմ,
ինքս:

Յաճախ, իւրաքանչիւր օրուայ ընթացքում շատ
յաճախ, խէյֆիցը նման գրութիւններ էր բերում կամ
ուղարկում ներս՝ ի ստորագրութիւն. և Արգարեանը
ստորագրում էր միշտ՝ առանց յետաձգելու:

Բայց այս անգամին, խէյֆիցի ներկայութիւնից վայր-
կեան առաջ ազատուելու անյաղթելի ցանկութեամբ —

— Յետո՛յ, յետո՛յ, — կրկնեց նա՝ ձայնը բարձ-
րացնելով, պարզապէս թշնամարար:

— Շատ բարի, ընկեր Գրիշա — հնազանդօրէն
պատասխանեց խէյֆիցը. բայց չհեռացաւ՝ թէպէտ և
աւ հասկացաւ Արգարեանի խօսքերի իսկական իմաս-
տը: Շատ բարի: Թող յետոյ լինի: Բայց դուք, երեւի
վատ էք զգում ձեզ:

— Ընդհակառակը չա՛տ լաւ եմ զգում:

— Ուրախալի է ի հարկէ, բայց և այնպէս երեւի
բարկացրել եմ ձեզ. ընկեր Գրիշա: Օրինակ... այո՛, ի-
հարկէ, եթէ ես էլ ձեր տեղը լինէի՝ հանգիստ մնալ չէի
կարողանայ — այդ մաղբմուռազէլի պատճառով...

Արգարեանը չուէր աչքերը՝ յանկարծակիի գալով
խէյֆիցի վերջին խօսքերից. բայց մինչև և որ նա որեւէ
բան կ'ասէր ի պատասխան, — խէյֆիցը. ժամանակ
չտալով նրան, շարունակեց.

— Որովհետեւ ասի չի կարողանում գործերը
հասցնել: Որովհետեւ դեռ վարժ չի բաւականաչափ:
Եւ որովհետեւ՝ գլուխը զբաղուած է կողմնակի զանա-
զան հոգսերով... դէ ձեզ եւս յայտնի է, ընկեր Գրի-
շա, սիրահարուած ու նշանուած աղջիկ է, դեռատի,
կրակոտ... և մնացել է անյազուրդ, բնութեան օրէնք-
ներն ազդում են — բոլորիս վրայ, բոլորիս... Ուստի,
մեր կողմից մեղք է՝ զժառար արտագրութիւններով
ծանրաբեռնել այդ խեղճին: Եւ եթէ իմ կարծիքս հար-
ցնէք, ապա ցանկալի է՝ օգնական տալ մաղբմուռազէ-
լին: Ի հարկէ, եթէ սկզբից ինձ լսէիք և ընկեր
Վասիլիսային բերէինք — այժմ մենք հարկ չէինք
տեսնի՝ երկու մեքենագրուէի պահելու: Ընկեր Վասի-
լիսան ինքը մենակ կը կատարէր բոլոր աշխատանք-
ները: Սրա արտագրածը՝ մի ժամում, ընկեր Վասիլի-
սան կարտագրի՝ քառորդ ժամում: Ես նրան լաւ գի-
տեմ: Եթէ ուրեմն դուք դեռ անյարմար էք գտնում
մեր մաղբմուռազէլին հեռացնել, ապա շատ լաւ կը լի-
նէր՝ մի ժամանակ հրաւիրէինք նաեւ ընկեր Վասիլի-
սային: Վասիլիսա Բարէնկօ: Պէրէկօպի կռիւներում
ընկած մեր կուսակցական ընկեր Անդրէյ Բարէնկօյի կի-
նը... Այո, շատ լաւ, շատ յարմար կը լինի: Ընկեր
Վասիլիսան, այս տեղ գալով, կարող է միաժամանակ
գաղտնիքներ դուրս քաշել սրա սրտից՝ իրա նշանածի
մասին, որ կարողացել է այդէն փախչել քաղաքից...
այո, այո, ընկեր Գրիշա, շատ յարմար կը լինի, շատ
օգտակար... այնպէս չէ, ընկեր Գրիշա...

Խէյֆիցն այդ ամէնն ասաց առաջ — արագ, կար-
ձեւ մէկ շնչով, խօսքերը հեւիհեւ վրայ տալով, և ա-

նանց այլեւս սպասելու, թէ ինչ կ'սի Սրգարեսը. — հարցը վճռուած, կարգադրուած համարող մարդու վտան ժեռող՝ շուռ եկաւ դէպի փոքրիկ սենեակի դուռը և բարձր, բամբ ձայնով՝ հրամայարար կանչեց շէմքն ի ներս —

— Մաղճմուռազէլ, կիզա... Այստեղ եկէք: Մի բոպէ: Ընկեր Գրիշան է ուզում ձեզ:

Արգարեսանը յօնքերը կիսեց. զողաց նրա վերին շրթունքը՝ զայրութից, որ կուտակուեց, ուստի նրա ներքուստ... խոփոս-խոփոս՝ աչքերը սեւեռեց ինչֆիցի կողմը: Բայց սա ճարպիկորէն խուսափեց նրան նայելուց... մինչեւ որ, գրեթէ անմիջապէս, շէմքին երեւաց կիզիկը՝ խաղաղ, համեստ ու կամակատար...

— Մաղճմուռազէլ կիզա, բարի եղէք իսկոյն մի հըրաման տպէք ընկեր Վասիլիսա Բաբէնկոյի անունով... որ նա, ընկեր Վասիլիսան՝ այսօրուանից պաշտօնի է կանչուած, որպէս մեքենագործին՝ ընկեր Գրիշա Արգարեսանի տրամադրութեան տակ... Ձեզ հետ, ձեզ հետ միասին, մաղճմուռազէլ կիզա: Վաշխատէք միասին ձեր այդ փոքրիկ սենեակում: Ընկեր Վասիլիսան հիանալի անձնաւորութիւն է, մաղճմուռազէլ, և ձեզ շատ կը սիրի. յոյս ունեւմ՝ դուք էլ նրան կը սիրէք... Դէհ ուրեմն զնացէք և իսկոյն գրէք հրամանը և բերէք ընկեր Գրիշան ստորագրի տնմիջապէս:

Կուռ մնաց Գրիշան: Լարել էր իր ամբողջ կամքը, որպէսզի խօսք չասի: Գիտակցում էր այդ վայրկեաններին, որ եթէ մի հատիկ բռն իսկ րաց թողնէր բերանից՝ ապա ներքո խլրտացող զայրոյթը դուրս պիտի թափուէր անարգել...

Պահեց իրան: Հպարտ ինքնասիրութիւնը հարկադրեց լսել, որովհետեւ պէտք չէր՝ առարկութեան ու վէճի մասեր ինչֆիցի հետ... «Գարշելի՛ լակոս»:

... Կիզիկը հեռացաւ՝ խաղաղ ու կամակատար

ինչպէս որ եկել էր: Ապա, իսկոյն, ինչֆիցն էլ գնաց դուրս՝ գործի շտապող մարդու փութկոտ, զուարթ քայլերով:

Մենակ, Գրիշան ստամոքսները պինդ հուպ տուեց իրար... առաւ մատիտը, որ կեցած էր առջեւը՝ սեղանի վրայ, ու կոտրեց մէջտեղից: Ձեռքն ինչ որ թուղթ ընկաւ, վերցրեց ու ճմռեց, գցեց գէն: Յետոյ, խորը շունչ քաշելով, կարծես թաքերը բոլորովին դատարկուել էին օդից, վճռեց —

— «Այս ինչֆից» — լակոսին հարկաւոր է ոսդ աւելի այստեղից»: Եւ... «վերջ պիտի տալ այս յիմարութիւններին... հանդիստ ձգել կիզիկին, թէկուզ արջամարհեր: Ինչ սէր, ինչ զգացմունք... ինչ պատիւ հի բերում»:

Իր ծաւալուած հոշակին ու անուան սարսափին՝ սաղական չէին այդ բռնուն. թէպէտ լուռ, սիրաբանութիւնները մի աղջկայ հետ. այդ տատանումներ, անորոշութիւնը, կամքի մեղկացումը: Ի՞քը՝ մի բանդիտ — դաշնակցականի հովանաւորի դերում՝ ոմն կիզիկի առաջ... Թեթեւամտութիւն... անվայել՝ իր նման մի պատասխանատու կոմունիստի համար... Եւ թո՛ղ այս ինչֆից — լակոսն էլ իմանայ, որ ինչֆից է, իսկ Արգարեսանը — Արգարեսան:

VII

Ամիսը լրացաւ, երկրորդը սկսուեց, Օրերն ընթանում էին առաջուան ձեւով: Միայն փոքրիկ սենեակում, կիզիկի «ունդէրվուդ»ի կողքին մի երկրորդ մեքենայ էր աղմկում՝ ընկեր Վասիլիսա Բաբէնկոյի մատների հարուածներից —

— Թըխկ-թըխկ-թըխկ...

Գրիշան այլեւս չէր գնում կիզիկի մօտ: Ո՛չ էլ երբեք Վասիլիսային թուղթ բերեց արտագրելու:

— Ընկեր Գրիշան շատ — շատ է զբաղուած, չէ՞

ընկեր Լիզօչկա, -ասաց մի անգամ՝ Վասիլիսան՝ աչքերը խորամանկօրէն ճիպի-ճիպի անելով:

(Տափակ, անհամ երեսով մի կին էր. բայց աչքերը՝ աշխոյժ, հարցասէր, պրպտուն):

— Երեւի... — պատասխանեց Լիզիկն անտարբեր իր երկար, բարակ մատները դիտելով:

Երկուսն էլ պարապ էին այդ միջոցին, արտագրգռելիք բան չկար:

— Կարծում եմ — շարունակեց Վասիլիսան — ընկեր Գրիշային չուտով աւելի բարձր պաշտօն կըտան՝ ընկեր Լէնինն ու ընկեր Տրօցկին: Չէ՞:

— Չգիտեմ:

— Ի հարկէ կրտան: Բոլոր հակայեղափոխական տարրերը, բանդիտները, դաշնակները, մէնշեւիկները, մուսաւաթիստները՝ բռնուել են սարսափով... չնորհիւ ընկեր Գրիշայի: Երբեք չի ուզենայ կողմնապահութիւն անել, խիստ աւաղառ է ընկեր Գրիշան... այնպէս չէ: Զի՞ պաշտպանի իր ամենամօտիկ անձնական ընկերոջ, նոյն իսկ իր հարազատ եղբորը, եթէ նա լինի հակայեղափոխական... Չէ՞, ընկեր Լիզօչկա:

— Երեւի... Ի հարկէ...

Յետոյ ուրիշ ինչե՞ր ասեց ու խօսեց Վասիլիսան — այլեւս չլսեց Լիզիկը. որովհետեւ միտքը դուրս եկաւ փոքրիկ սենեակի նեղ պատերից՝ որոնելու համար իր սեւ տղին, որ տասն օր է՝ հեռացել էր քաղաքից եւ դեռ յայտնի չէր՝ ո՛ւր է հասել նա եւ ի՞նչ է նրա վիճակը...

— Ախ, Տէր Աստուած, դու պահես - պահպանես իմ տղին: Որ չընկնի սրանց ձեռքը... Գրիշան էլ չի խնայի: Ասել է՝ հանգիստ կացէք, օրիորդ Լիզիկ: Բայց ինչպէս մնամ հանգիստ: Ինչո՞ւ պիտի Գրիշան խնայի Բագրատին: Ուրիշ որի՞ն է խնայել մինչեւ.

հիմա, որ նրա՛ն խնայի»:

...Կը խնայի: Զի՞ խանյի: Այո՞... ո՛չ

Այն օրուանից, երբ Գրիշան Բագրատի մասին ասաց՝ «Կարգադրել եմ, նրան չեն ձերբակալի» — Լիզիկն այն օրուանից (ուժն օր) սկսել էր այդ հարցով զրազեցնել իր միտքը շարունակ: Սկզբի պահերին արժէք չէր տուել ասուած խօսքերին: Բայց յետոյ՝ աննշմար, ինչպէս սերմի ծլուծը, նրա մէջ ծլեց եւ թաղրութիւն՝ թէ —

«Մի՛ գուցէ խկապէս Գրիշան՝ Բագրատին»

Եւ ալիքների մակընթացութեան ու տեղատեւութեան պէս, այդ եւթադրութիւն — յոյսը, որ աճել էր արագօրէն, — սերթ բարձրանում էր, վառուում, մերթ իջնում էր, մարում: Վառուած բոպէս եւ ին Լիզիկը հրճուանքի ու երջանկութեան մէջ՝ փառք էր տալիս Աստծուն... Եւ օրհնում էր Գրիշային: Այդ բոպէսներին՝ աղջիկն այլեւս չէր ունենում իր հին անհասկանալի երկիւղը, թէ եւ հին օրերի պէս, շարունակում էր մնալ անտարբեր, անզգայ — դէպի Գրիշան:

Իսկ երբ տեղատեւութիւնն էր լինում, յետ գնացող, իջնող յոյսերի ու օրհնութիւնների տակից, ինչպէս ծովափնեայ ժայռը տեղի տուող ջրերի միջից — երեւում էր Գրիշան՝ իր դաժանութեան հռչակով: Ու նորից կասկածն ու վախը զարթնում էին խեղճ աղջկայ հոգու մէջ:

Երկիւղի եւ յուսալքումի այդ միջոցներին էր՝ Լիզիկը սկսել էր տարակուսել... Եւ միտք էր աւելի Լիզիկը սկսել էր տալիս, թէ ինչո՞ւ Արգարեանն ունի, լուռ հարց էր տալիս, թէ ինչո՞ւ այլեւս այլեւս փոքրիկ սենեակը չի մտնում: Ինչո՞ւ այլեւս թղթեր չի բերում... ասում՝ «Օրիորդ Լիզիկ... ընկեր Լիզիկ»... Չէ՞ որ նրանիցն է կախուած Բագրատի կեանքը: Այո՞, միայն նրանից — Գրիշա Աբգարեանից:

...ինչո՞ւ ուրեմն այլեւս ներս չի գալիս: Բազմաթիվ գնացել է, լուր չկայ նրանից. ի՞նչ վիճակումն է հիմա — յայտնի չէ: Ուրեմն Գրիշան գտնէ երեւար մէկ անգամ... որպէսզի նրա վերաբերմունքից, աչքերի արտայայտութիւնից՝ կարելի լինէր մի բան իմանալ — Բագրատի մասին...

«Բե՛զ, քե՛զ եմ սիրում, սեւ աղա ջան, և քեզ համար են այսքան հոգսերս: Կեանքդ հիմա Արզարեան Գրիշայի կամքիցն է կախուած: Ինչպէ՞ս անեմ, աղայ ջան, որ քեզ բոլորովին ազատ թողնեն, չրանեն քեզ... Եթէ գիտենա՞նք ինչքան մարդ են դնդակահարում սրանք — ամէն օր, ամէն օր...»

— Ինչի՞ մասին էք մտածում, ընկեր Լիզօզկա — հարցրեց Վասիլիսան, որ ուշադիր հետեւել էր աղջկայ լռութեան:

— Ոչինչ... այնպէս... գլուխս է ցաւում...

Լիզիկի այդ յոյսերի, մտքերի մակընթացութեան ու տեղատուութեան օրերից մէկին՝ Բագրատն ի վերջոյ ձերբակալուեց: Նոր-Բայազէդի գաւառի մի խուլ անկիւնում՝ ծպտեալ վիճակի մէջ, որպէս չըջիկ մանրավաճառ: Ձերբակալուած՝ բերին Չէկայի բանտը զրին:

Մուկուչն եկաւ իսկայն Գրիշայի մօտ: Տարակուսած էր, սրտեղուած՝...

— Տեսա՞ր, ընկեր Գրիշ, ես հու ասում էի՝ ինչո՞ւ քիցն էլ իրա կողմիցն ա հետեւում — ու կարողացաւ բռնել տալ: Քսան ասեմ — դու աւել հասկացիր, ընկեր Գրիշ. — քսան հոգի էր գցել յետուցը, ահագին փող ծախսեց... Թէ որ պիտի վերջը բռնուէր, էն ա թող մենք բռնէինք էլի, խի չթողիր:

Մուկուչի հեռանալուց յետոյ էլ ինչֆիցն ինքը մտաւ ներս...

— Դուք շարունակ պնդում էիք, ընկեր Գրիշա, թէ Բագրատ Աղայեանը փախել է Պարսկաստան, եւ որպա, Ամերիկա. աւելորդ էիք համարում, որ հետեւ

ւենք, գտնենք: Կհամոզուէ՞ք հիմա, որ սխալուած էք եղել:

Եւ ինչֆիցը, յաղթական ու զուարթ իր մտերմական անփութութեամբ. ըստ սովորականի, նստեց Արզարեանի դիմաց և մէկ շնչով՝ մի երկար, մանրամասնութիւններով լեցուն պաշտօնական զեկուցում տուեց Բագրատ Աղայեանի ձերբակալութեան պարագաների մասին... Վերջն էլ թէ.

— Դա դեռ այստեղ, քաղաքում պիտի ձերբակալուէր, բայց չգիտեմ՝ ի՞նչ մի աներեւոյթ ձեռք խանգարեց ծրագիրս: Ուժեղ ձեռք էր երեւում... Ինչեւիցէ, բարեսիրտ մարդկանց օգնութիւնները զուր անցան, բարեբաղդաբար: Բագրատ Աղայեանն այսօր անգամ է յեղափոխական դատարանի առաջ և պաշտօնական պիտի տալ իր հակայեղափոխական արարքների համար, որ գործել է մեր բանուորա-գիւղացական իշխանութեան դէմ:

Կէսօրից առաջ էր, որ ինչֆիցն եկաւ ու իր զեկուցումը տալուց յետոյ՝ ելաւ գնաց:

... Լիզիկից խոսեալիցու, նրան արհամարհելու, իր դիրքն ու անունը պահելու որոշումը, որ Արզարեանն արել՝ անխախտ գործադրում էր մօտ տասն օր շարունակ, — խախտուեց, քանդուեց միանգամից. և փոխարէնը, Արզարեանի հոգու մէջ վառուեց՝ Լիզիկին անպատճառ և անմիջապէս տեսնելու ցանկութիւն...

Ինչո՞ւ, ի՞նչ պիտի ասէր նրան, — ինքն էլ չիմացաւ սկզբում. միայն ցանկութիւնը կար՛րուոն, անյաղթելի, բանական բացատրութիւններից խուսափող, «Հարկաւոր է անպատճառ տեսնուել հետը... այսօր եւեթ»:

Բայց փոքրիկ սենեակը մտնել չուղեց — Վասիլիսան այնտեղ էր (հինչ ապուշութիւն, էն լակոտի խելքովն ընկալ՝ էս մի անդգամին էլ բերի՝ գցեցի էս տեղը):

Կէսօրին էլ տեղ պիտի գնար, և գնաց. կանխապէս պատուիրելով—

— Ընկեր Ստեփան, օրիորդին կ'առնէք, որ պարապմունքները վերջանալուց յետոյ՝ ինձ թող սպասի այստեղ... արտագրելու բան պիտի բերեմ, Հիմա գնում եմ ժողովի. կը տեսի մինչեւ երեքը, երեքուկէսը... Թող յամէնայն դէպս մինչեւ չորսը սպասի ինձ:

— Կ'ասեմ, ընկեր Գրիշա... — և Ստեփանը ժեստ արաւ թէ ուզում է անմիջապէս գնալ ու ասել Լիզիին:

— Սակայն, — աւելացրեց Գրիշան՝ վարանոտ, — այժմ դեռ պէտք չի... յետոյ: Այնպէս արէք, որպէսզի... մամ... էն միւսը, Վասիլիսան չիմանայ... հարկաւոր չի:

Քարտուղարը կատարեց պատուէրը ճշտութեամբ: Սպասեց այնքան, մինչեւ որ Վասիլիսան մի պահ դուրս եկաւ փոքրիկ սենեակից, ու ապա թէ մտաւ ներս, յայտնեց Լիզիին Գրիշայի հրահանգը:

— Ուրեմն կը սպասէք:

— Կը սպասեմ... — պատասխանեց Լիզիկը, բոլորովին անտեղեակ՝ կատարուած դժբախտութեան մասին:

Ստեփանը չյայտնեց, ի հարկէ, — խղճաց... «նշանածն է, սիրում է»:

Բայց կէսօրից յետոյ, երբ ժամը երեքն էր լրանում, պարապմունքները պաշտօնապէս դադարեցնելու ժամը, — Վասիլիսա Բարէնկօն, որ առաւօտունից բերանը ջուր առածի պէս, սուս էր արել և միայն աչքերը խորհրդաւոր կերպով շարունակ հեռուից ու փոփոկից ճպպացրել էր Լիզիկի ուղղութեամբ — այժմ յանկարծ թէ:

— Լսեցի՞ք ընկեր, Լիզօշկա, ընկեր Խէլֆիցին յաջողուել է ձերբակալել Դաշնակցական յայտնի շէֆերից մէկին...

Լիզիկի սիրտը կանգ առաւ վայրկենապէս: Նա զգաց բնազդօրէն, թէ ում մասին է խօսքը...

— Աղայեան Բագրատ — շարունակեց Վասիլիսան. — վաղուց է փնտրում էին նրան մերոնք: Բայց ինչ որ մի ուժեղ ձեռք հովանաւորում էր նրան երկար ժամանակ... մեր կուսակցական շրջաններից, անշուշտ: Այսօր լուսարացին բերել են քաղաք: Դուք, երեւի, ճանաչում էք, չէ՞, Լիզօշկա, այդ Աղայեան Բագրատին:

— Այո, ճանաչում եմ — կտրուկ ու կուռ շեշտով պատասխանեց Լիզիկը:

— Բայց ինչո՞ւ գունատուեցիք, հոգիս: Միթէ մի աւազակի ձերբակալութիւնը կարող է որեւէ ցաւ պատճառել ձեզ:

Տանջանք ու փոթորիկ բարձրացան Լիզիկի հոգում: Վեր կենալ, ճշար, հեկեկալ... դժււրս գնալ ուզեց: Բայց չարաւ դրանցից և ոչ մինը. այլ անսովոր ձիւ ու տատապանքի գնով՝ պահեց իրան... — չէ՞ որ Սրբարեանը կարգադրել է սպասել: «Թող դայ, թող վերջապէս... Բագրատի կեանքը նրանիցն է կախում»:

— Շատ գունատուեցիք, Լիզօշկա, ձիւղ եմ ասում — կրկնեց Վասիլիսան. — միթէ դուք չէ՞ք ըզրում...

— Զգիտեմ... դուցէ... — չնչիւով ասաց Լիզիկը և ապա՝ ձեռքերը քունքերին պինդ հպելով՝ կախեց դուխր և լռեց, անշարժ կեցաւ:

— «Դէ ի հարկէ» — հեղեղեցին Վասիլիսայի շրթերէնքները: Աչքերն էլ չարախնդօրէն ճիպի-ճիպի արին դարձեալ ու դարձեալ, — մինչև որ ժամը երեքը լրանալուն պէս՝ Վասիլիսան ելաւ տեղից...

— Դէ, ժամանակն է տուն գնալու: Դուք չէ՞ք պալիս, Լիզօշկա: Գլուխնե՞րդ է ցաւում... ոչինչ,

կ'անցնի: Յստուութիւն, Լիզիկա:

VIII

Վատիկան Բարենկոյի գնալուց յետոյ որքան ժամանակ անցնելը չիմացաւ Լիզիկը. մնացել էր նստած ունդերվուդի առաջ, ձեռքերը քսանքերին, անշարժ... Եւ խորը, ծանր ապշութեան միջից խաբխախօրէն ելնող մարդու պէս՝ սուրի ելաւ այն միջոցին միայն, երբ լսեց —

— Ներողութիւն, բնկեր Լիզիկ... —

Արգարեանն էր: Վերադարձել էր ժողովից, փոքրիկ սենեակը մտել:

Լիզիկին տեսնելուն պէս՝ հասկացաւ. նրա դրութիւնը:

— Ներեցէք... — կրկնեց նա — որ հարկադրել եմ ձեզ սպասել այսքան ժամանակ: Փամի չորսից անցել է արդէն քսան րոպէ: Եւ ճշմարիտն ասած, այլևս չէի կարծում, թէ դեռ այստեղ կը լինիք... Ահա այս թուղթն է, եթէ կարելի է չառ չուտ արտադրէք: Սակայն — մեմ... — վա՛ս էք գլու՛մ ձեզ... Եթէ իսկապէս վատ էք գլու՛մ, — ապա բնկեր վասիլիսային իմաց կը տանք՝ կը զայ կ'վարդադրի, ձեզ այլևս անհանդիստ չեմ տնի:

Սպասեց, որ Լիզիկը քան սուր. բայց պատահական չստանալով, նորէն ինքը —

— Ի՜նչ է պատահել ձեզ... Լիզիկ:

Արգարեանը պզտիկ սեղանի հակառակ կողմին էր կանգնել. այժմ յուշիկ՝ փոքրիկ պտույտ տուէց, եկաւ աղջկայ առաջ եւ կեցաւ, երկու քայլ առջին: Ձեռքերը գոգացին՝ անբացատրելի մի անհամբերութիւնից, որ տիրեց նրան յանկարծ ու յախուսն:

Լիզիկն էլ, այլևս անբնորոշակ իրան դադելու, մէկէն փոքուկ արձակեց... եւ գլուխը աւելի հակելով՝

թաշկինակը պինդ սղմեց աչքերին:

Ստուեր անցաւ Գրիշայի լայն ու ողորկ ձախառով: Մաքերը, իրարից պոկուած, տեղահան եղած, սկոնցին երերալ ու տարուբերուել՝ գովամութեան ու խանդի, կարեկցութեան ու զայրոյթի, թշնամութեան ու սիրոյ հակընթաց կոհակներ ժէջ, որոնք բոլորը միասին ու միաժամանակ եռացին հոգու մէջ:

— Ներեցէք, օրիորդ Լիզիկ... չը գիտէի, թէ վատ էք գլու՛մ ձեզ. այլապէս՝ չէի սպասեցնի, ի հարկէ... կարող էք այժմ գնալ... ազատ էք:

Ասանց այլևս սպասելու, որ Արգարեանը կրկին իր վերջին խօսքը, — արագ սուրի ելաւ Լիզիկը՝ արտասուքը աչքերից կտրելու ջանքերով եւ վերցրեց վերաբերուն՝ որ հազնի, դուրս փախչի անմիջապէս: Բայց արտասուքը չէր կարու՛մ եւ վերաբերուն էլ չէր հաղնրու՛մ Լիզիկի ուղած արագութեամբ:

Իսկ այդ ընթացքում, Արգարեանն առաց այն, որի համար եւ անհրաժեշտ էր համարել — սկզբում անպիտակցօրէն, բնագոյացին մղումով — տեսնուել Լիզիկի հետ...

— Հանդիստ եղէք, օրիորդ... Բազրատին վրտանդ չի սպասնայ: Ես եմ այստեղ ե... ինչեւիցէ, Լիզիկ, հանդիստ կացէք...

Լսեց թէ չլսեց աղջիկը. այդ խօսքերին նշանակութիւն տուեց թէ չը տուեց... — միայն թէ, հազիւ վերաբերուն հալած, արցունքը զսպելու մասին այլևս չմտածելով՝ նա շտապեց դուռն ի դուռ — փախստականի երկիւղով բռնուած լինէր, ասես:

Արգարեանը մնաց փոքրիկ սենեակում — դարնուած, գաղաղուն, մռայլ —

...«Իր ծառայուած հոշակի համար՝ սագակա՞ն է միթէ, ներելի՞ է միթէ այս թույլութիւնը, որ ո՛չ մի

արդարացում չունի»...

Շտկուեց, ճակատը պարզեց վեր՝ ողջ լայնութեամբ և իր կամքը հաւաքեց, որ նրանով ճնշի ու ճզմի, ցրիւ տայ ամէն տարակուսանք ու թուլութիւն, կարեկցութիւն... — «Թո՛ղ Բագրատն էլ զընդակահարուի... Թո՛ղ ինչ ուղեւայ՝ կարծի չիղիկն իր մասին: Թո՛ղ մէկ անգամ ընդմիշտ՝ վերջ, վե՛րջ առնեն այս անպատուաբեր ձգձգումները»...

Բայց կամքը եկաւ ու յետ գնաց, որովհետեւ անգործ եղաւ ոչնչացնելու չիղիկի վճիռ աչքերը, որ պինդ տեղաւորուել էին Արդարեանի սրտի մէջ՝ տարիներից ի վեր:

...Դուքս եկաւ փոքրիկ սենեակից ու գնաց իր բնակարանը՝ իր անձնական օթօմօրիով, որ միշտ պատրաստ՝ սպասում էր նրան Չէկայի դռան առաջ:

Քաղաքի գլխաւոր պողոտայից աջ՝ ծուռող մի սեղ փողոցումն էր գտնուում տունը, որ մի գեղեցիկ վիլլայի էր նման՝ ծառերի ու խաղաղութեան մէջ կորած:

Մի քաղաքապահ միլիցիօնէր վեր ու վար քայլում էր՝ չինութեան առաջըը եղերով ասփալթէ մայթի երկարութեամբ, և երբ օթօմօրին եկաւ, մուտքի մօտ կանգնեց, — միլիցիօնէրն էլ շտկուելով՝ պատուի կեցաւ ու մնաց այդպէս կանգնած՝ մինչև որ Արդարեանը մտաւ ներս:

Մէկ ժամից յետոյ, նորէն ժողովի պիտի գնար: Սակայն —

«Ընկեր Սահակեան, — երկուող գրեց ժողովի նախագահին — այս երեկոյ չեմ կարողանայ գալ որովհետեւ զլուխս ցաւում է սարսափելի կերպով: Ընդհանրապէս էլ՝ լաւ չեմ զգում ինձ: Հիմա ասպիւրին էլ՝ բնդունեմ, որ քրտնեմ... և մինչև վաղն առաւօտ

կ'անցնի տկարութիւնս, ի հարկէ: Մըսել եմ, երևի»:

Յաջորդ առաւօտ Գրիչան բաւական ուշ գնաց Չէկա:

Դեռ իւր սենեակը չմտած, Խէյֆիցն ելաւ դիմացը: —

— Բարեւ, ընկեր Գրիչա... — և հետը միասին կաբինէտը մտնելով՝ սկսեց.

— Այսօր ձեր մաղըմուտքէլը չի եկել գործի: Եւ եթէ իմ կարծիքս հարցնէք, լաւ ատիթ է՝ նրան որձակուած համարելու:

— Ինչո՞ւ:

— Ինչո՞ւ: Որովհետեւ: Որովհետեւ գաղտնի նամակագրութիւն է ունեցել իրա նշանածի հետ:

— Որտեղից գիտէք... — հարցրեց Արդարեանը, բայց ինքն էլ զգաց անմիջապէս, որ անտեղի, ծիծաղելի հարց էր (Չէկայի գաղտնի բաժանմունքի պէծաղելի հարց էր (Չէկայի գաղտնի թէ՛ «որտեղից...»): Եւ եթէ իմ կարելի է հարցնել թէ՛ «որտեղից...»): Եւ բնական էր, որ Խէյֆիցը պիտի հեղինակէր ու հեղինակէր, ի հարկէ, լիովին օգտուելով ատիթից.

— Որտեղից գիտե՞մ... հա՛հա՛հա: Ինչացո՞ւ են հապա իմ գաղտնի գործակալները: Ինչացո՞ւ է հապա իմ սուր հոտառութիւնը: Չէ՞ որ, ընկեր Գրիչա, ես առեւի եմ կասկածոտ՝ մարդկանց վերաբերմամբ, քան թէ դուք: Առեւի զգուշամիտ... Յամէնայն դէպս, այս անգամ արդէն ես ի վիճակի եմ փաստեր գնել ձեր առաջ: Յիշո՞ւմ էք, անցեալ անգամ դուք չհաւատացիք իմ «ենթադրութիւններին» և պահանջեցիք՝ փաստե՛ր, փաստե՛ր...

— Շատ բարի, տուէք ձեր ունեցած փաստերը:

— Ընկեր Սվիրովի մօտն են գտնուում մաղըմուտքէլ չիղայի կամ, ինչպէս դուք էք յաճախ կո-

չում, «բնկեր Լիզիկի» երկու նամակները: Մինչև այժմ դուք ամենևին չէիք հաւատում ինձ: Հիմա՛ էլ, տեսնում եմ, գիտարանում էք հաւատար: Սակայն յոյս ունիմ, որ պիտի՛, յամենայն դէպս, հաւատաք ընկեր Սվիրովին, որին եւ, ձեր իսկ հաւանութեամբ, յանձնուած է Բազրատ Ազադեանի գործի քննութիւնը: Կր հաւատաք, ընկեր Գրիշա, որովհետեւ...

Արդարեանք, որ վճռել էր՝ արհամարհանքի բարձրութիւնից ու համբերութեամբ մինչև վերջ ունկնդրել Խէյֆիցին, — պայթեց յանկարծ՝ ընդհատելով նրա խօսքը —

— Կը հաւատամ թէ ոչ — դու արդէն իմ դիտողութիւնն է, ընկեր Խէյֆից: Ձեր հրահանգների պէտքը չունիմ բնաւ...

— Բայց ինչո՞ւ էք յուզում, ընկեր Գրիշա — փորձեց Խէյֆիցը՝ մեղմ ձայնով ու ժպիտով առաջն առնել զայրոյթի, որ սկսել էր թափուել Արդարեանի աչքերից: Սակայն անհնար էր այլեւս...

— Վե՛րջ տուէք ձեր կեղտոտ ամբարկներին — շարունակեց Արդարեանը՝ աղաւթ ընթացք տալով իր պոստիքի ու պոստիկեան զգացմունքներին, որ միշտ գոպել, պանել էր իր ներսում... — ճանաչէ՛ք ձեր տեղն ու չափը: Դուք չէ, որ պիտի կուտակեցա՛կա՞ն դատարարականութիւն տաք Գրիշա Արդարեանին: Այո, եւ — ե՛ս եմ. իսկ դուք՝ մի մեծամիտ, յանդուգն լակոտ...

— Ընկեր Գրիշա, ընկեր Գրիշա... — բեզուս փորն ընկած՝ կակազում էր Խէյֆիցը:

— Լաւո՞ւ — որոտաց Արդարեանը՝ իր զայրոյթի սանձը լստորովին բաց թողնելով — գլուխդ կը ջարդեմ, ուղիղդ դրիւ կը տամ, որպէսզի իմանաս թէ ո՛վ է Արդարեան Գրիշան...

Խէյֆիցը, դունաւ ու սարսափահար, դուրս փախաւ:

...Յաջորդ օրնեկի, Գործկոմը հրահանգեց Խէյֆիցին. — անյապաղ ճանապարհուել Բաթում՝ Չէկաչի գործերին վերաբերեալ զադանի յանձնարարութեամբ, տասն օր ժամանակով: Եւ նշանակուած օրը, իրիկուայ ժամը 10-ի դնացքով՝ ճանապարհուեց:

— Առաջմօ աշխրանով ըստականացիր, մինչև որ լստորովին կը հետադիմեար դրան՝ օրեւ զօւսի տակ, — առայ Գործկոմի նախագահը Գրիշային, որ պահանջ էր դրել՝ Խէյֆիցին անյապաղ փոխադրել ուրիշ տեղ:

Խէյֆիցի ու Արդարեանի միջի տեղի տնկցած սուր խռովեցութիւնը յայտնի էր դարձել կուտակեցական վեկայանք ընկերներին. եւ այդ անակարծ միջադէպը ծածկելու համար էր, որ Գործկոմի նախագահը՝ Բաթում մարդ ուղարկելու անհրաժեշտութիւնն առաջ բերաւ: Ընկեր Գրիշայի գիրքն էր այդպէս թելադրում:

...Խէյֆիցը դնաց: Եւ նայն այն պահերին, երբ նա մեկնում էր կաշարանից, Արդարեանը, իր բնական արհամարհանքով, խօսքի էր նստել ընկեր Սվիրովի հետ — Բազրատի գործի քննիչը:

Յարական օրերին գիմնադրաչի անարատկան դատարանից՝ մի բնական ինքնապատկան վստահութեամբ եւ այնուհետեւ կրկնական ձայնից խաղաղ դուրս հանուած մի նրկատարու էր Սվիրովը: Տրպիք սուտական ջէջ ընկնով, կատարաւսն ուղիւնով, յօնքերը՝ գրեթէ սպիտակ, հագնւած տնայնիչ: Բարի ու գիւրաբեկ, թէի լաւ կուտակեցական համբաւի տէր: Արդարեանին յարգում էր անկեղծօրէն, խոնարհուած էր նրա կամքի ու հռամքի առաջ...

Խօսակցութիւնը տեւեց չուրջ կէս ժամ. և երբ վերջացաւ —

— Շատ բարի, ընկեր Արզաբեան, — ասաց Սվիրովը՝ ոտքի ելնելով. — Ես բոլորը հասկացայ և կ'անեմ, ինչ հարկաւոր է: Յտեսութիւն, սիրելի ընկեր:

— Յտեսութիւն, ընկեր Սվիրով:

Եւ ընկեր քննիչը դնաց, Բագրատ Աղայեանի դործի միջից հանեց Լիզիկի գրած երկու նամակները, որ ձեռք էին բերուել Խէյֆիցի դործակալների ջանքերով. և առանձին ծրարելուց յետոյ՝ ուղարկեց Արզաբեանին, Մուկուչի ձեռքով:

IX

Չէկայի բանար բերող կալանաւորները սովորաբար երկար էէին պահուում, կամ բաց էին թողնուում շուտով (թիւրիմացութեամբ բռնուածները) կամ տարուում, գնդակահարուում էին:

Բայց անցաւ տասն օր — և Բագրատը դեռ մնում էր բանտում: Նրա հետ միաժամանակ, երկու շաբաթ օր յետոյ էլ բերուածներից վեց հոգի, կարծօրէն դատուելուց վերջ, գնդակահարուեցին՝ յեղափոխական հռաքելալ տէմպով: Բայց նրա վերաբերմամբ՝ Չէկան, կարծես, չէր շտապում: Դատը ուշանում էր:

— Ընկեր Գրիշ... — քաջուելով, անվստահ հարցրեց վերջապէս մի օր Մուկուչը. — Դ՞նց ա բա՛ էս Բագրատ Աղայեանի բանը մնում ա...

— Դեռ քննութիւնը չի աւարտուել:

— Էլ ի՞նչ քննութիւն, ընկեր Գրիշ. դէ էն ա ամենքիս էլ յայտնի ա՝ ով ա, ինչեր ա արել մերոնց դէմ: Ինքն էլ հու տգամարդի պէս կանգնած՝ ասում ա թէ արել եմ:

— Այո... բայց և այնպէս մեր քննութիւնն ևս անհրաժեշտ է... թէկուզ ձեռական տեսակետից:

— Դէ որ ասում ես, ընկեր Գրիշ, ի հարկէ... էղպէս ա ուրեմն հարկաւոր: Ամմա՛ դրսում աւել — պակաս խօսք ու զրից ա լինում ակար:

— Ո՞վ, ի՞նչ...

— Էն շահորդի Խէյֆիցի բաներն են էլի: Հըմի էլ, — ինքն էստեղ չի, բայց մատը միջումն ա, — տարածել ա՝ միթամ Բագրատի գործը դու դիտմամբ ես քաջքնել տալիս... դիմիշ չես անում... միթամ՝ էն աղջկայ խաթրու:

Գրիշան հեղնեց... և ինքն էլ զգաց՝ որ չինձու, անգոր, ասպարդիւն հեղնանք էր: Ու զգուած իրանից՝ ուղեց վեր կենալ նստած տեղից, քայլել, մենակ մնալ...

Բուռն ինքնակշտամբանքով՝ ատամները ամուր սղմեց վարի չրթունքին... Անկամ, թուլամ' իմ մի արարած, որ — լսելիայն ձեռակերպեց Արզաբեանը — որ «կուսակցական սկզբունքները զո՛հ է բերում սիրային անմիա զգայմունքներին»:

Ուստի — «վերջ պիտի ալ այս կոմեդիային... վերջ... վաղն ևեթ՝ պաշտօնից հեռացնել աղջկան, իսկ այն տղան էլ... — այո՛, թող գնդակահարուի: Բաւական է վերջապէս: Իրաւունք ունեն խօսք ու զրոյց անողները: Իրաւունք ունի Խէյֆիցը... Ես եմ մեղաւորը»:

Այդպէս տրամադրուած, վճիռներն արած-վերջացրած, Արզաբեանը դուրս եկաւ իր բնակարանից (առաւօտուայ ժամը 9-ը չկար դեռ) և Մուկուչին էլ իր օթոմօրին առնելով՝ գնաց Չէկա:

...Բայց վճիռները քանդուեցին հէնց որ, իր առանձնատնիկէն մտած, Արզաբեանը լսեց —

— Թը՛լիկ - Թը՛լիկ-Թը՛լիկ... Թը՛լիկ-Թը՛լիկ:

Լիզիկն էր՝ փոքրիկ սենեակում: Չորս-հինգ օր բացակայելուց յետոյ (հիւանդ էր եղել), նա վերստին

իր դործն էր կատարում՝ առաջուայ սկս գլխահակ, հնազանդ ու կամակամար: Նրա վերադադնից ի վեր — մօա մէկ չարախ — Արգարեանը միայն մէկ անգամ էր տեսնուել հետը, այն էլ՝ շատ թուուցիկ կերպով, իր խիստ պապուած պահան:

Վասիլիսա Բաղէնիւն այրիս չկար: Խէյֆիցի դրնալուց երեք օր յետոյ նրան էլ փոխադրեցին Չէկայի տնտեսական բաժանմունքը:

Խէյֆիցին էլ չէր վերադառնալու իր պաշտօնին: Բաթումում իսկ նա հրաման առաւ — Անտիցալէս ճանապարհակ Բագու և ստանձնել այնտեղի Չէկայի զազանի բաժանմունքի սկսի պաշտօնը: Հրամայար՝ Մոսկուայի Կովկասեան լիազօրն էր:

...Թրիսի-թրիսի-թրիսի... — և Արգարեանի վրձիւները, կամքը, ինքնակշտամբանքը, մաքրը խառնուեցին իրար: Գլուխը ծանրացաւ...

...Աւ խորեց. «Ես խօսք եմ տուել Լիզիկին՝ Բագրատի մասին. ուրեմն պարտաւոր եմ պահել խօսքս: Ես զինուորական եմ — չեմ կարող դրժել»:

...«Թո՛ղ ով ինչ ուզում է ասի: Բաւ՛ր Խէյֆիցիների հէրն անիծած: Կոմունիստը չի՞ կարող սիրել Լիզիկի նման մի աղջկայ, որ կոմունիստ չի... Ինչ արած թէ նա դաշնակ լիզերի նշանածն է, սիրում է նրան»...

...Ռէմիսկոսնով տարած մեծայիր երկծալ թրդթեր՝ խնամքով իրար դաբաւած, գրուել էին դրանկանի վրայ՝ այնպէս, որ Արգարեանը նկատի իսկույն: Լիզիկին էր բերել, դրել, առաջին մասը՝ այն բնդարձակ զեկուցումի, որ արտագրւում էր նախորդ օրուանից:

...Վերցրեց, թերթեց, նայեց... սխալներ դրաւ. և վարանքի մէջն բնկնելով՝ բոպէներ շարունակ

չէր կարողանում վճռել՝ արդեօք մանե՞լ օրիորդի մօա թէ ոչ...

«Ունդէրվուդ»ն աղմկում էր այնտեղ անդադար և կանչում:

Վերջը, զանգանարեց Արգարեանը և Լիզիկին ինքր դուրս եկաւ փոքրիկ սենեակից:

— Բարե ձեզ, օրիորդ:

— Բարե ձեզ...

Գաւնաւ էր: Աչքերը գետնին: «Ես էլ, կարծես գտնաւ պիտի լինեմ» — անցաւ Գրիչայի մարդկապա՝ «դեռ սխալ էր» — հարցնել ուղեց նա. բայց փոխարէնը, իրեն իսկ անսպասելի, առաջ Լիզիկին՝ նկատագրեւան չեշտով, գրեթէ խիստ:

— Նայեցէք, օրիորդ, լաւ չէք արտայրել: Արխայներ կան: Ահա... փոխանակ «16»-ի՝ տղի էր «161» և ստացուել է «161»-ին յանձնարի», փոխանակ «քանդիտութեան համար» — «կանդիտութի համար» — «պատմի քաղցրագոյն չափը», մինչդեռ պիտակ էր՝ «պատմի քարձրագոյն չափը»: Մենք չուտի լինի՝ «պատմի քարձրագոյն»... «սենք» «քաղցրագոյն», այլ միայն «քարձրագոյն»... այսինքն՝ գնդակահարութիւն: Եւ այն աչապէս — սխալներ, սխալներ: Ես խնդրում եմ լինել տւելի աշաղիք: Յեւ վերցրեք և ուղղեք սխալները...

Լիզիկը ձեռքը մեկնեց — աչքերը շարունակ գետնին — և թղթերը վերցնելով՝ ուղեց շրջուել, որ գնայ...

— Գեւ սպասեք... օրիորդ Լիզիկ... մի բոպէ: Չեզ հետ խօսելիք ունիմ... Լիզիկ — խօսեց Գրիչան՝ վճռական ձայնով...

Սակայն, այդ վճռական յայտարարութեանը յաջորդեց մի բոպթիւն, որ երկար տևեց բոպթիւն... և հորդեց մի բոպթիւն, որ երկար տևեց բոպթիւն... և հորդեց մի բոպթիւն, որ երկար տևեց բոպթիւն... և հորդեց մի բոպթիւն, որ երկար տևեց բոպթիւն...

դողում էր արդէն...

— Լիզիկ, — առաց նա՝ աղջկայ երեսին շիտակ նա-
յելու ինքնահարկադրանքով, — ես սիրում եմ ձեզ...
վազուց...

Այդքանը միայն: Աւելին ասելու, կարծես, ան-
կարող, նա գլուխը մի կողմ դարձնելով՝ լռեց բոլո-
րովին:

Լիզիկը գուրս գնաց:

Դժուարը՝ առաջին խօսքը բերանից հանելն էր:
Այնուհետեւ Գրիշայի համար մի ուղիղ ու հանդարտ
ձանապարհ բացուեց՝ նորից ու նորից յայտնելու Լի-
զիկին իր զգացմունքները:

Շարունակ առիթներ էր գտնում, որ կամ ինքը
փոքրիկ սենեակը մտնի կամ Լիզիկին կանչի իր մօտ:
Այլևս չուսնեցաւ ոչ մի տարակուսանք ու ինքնադժ-
գոհութիւն: Չէր էլ հետաքրքրում, թէ ի՞նչ կ'ասեն
իւր ընկերներն ու պաշտօնակիցները, որոնք արդէն
ափաշկարա տեսնում էին Արգարեանի բարեկամու-
թիւնը՝ գէպի մեքենագրուհին:

Այդպէս՝ 5-6 օր, մէկ շաբաթ: Եւ ապա՝ Ար-
գարեանի շունչը, կարծես, հատնել սկսեց: Որովհե-
տեւ Լիզիկը շատ սուկաւ, անհրաժեշտ բողբոջներին մի-
այն, աչքերը կը բարձրացնէր գետնից վեր. խօսելիս՝
չէր նայի Արգարեանի երեսին, այլ միայն որպէս
ստորադրեալ, հնազանդ ու լուռ, գլուխը վար թե-
քած, նրա կարգադրութիւններն էր լսում ու կատա-
ւորական անորոշութիւնը, որ ծանրացնում էր օդը:

Արգարեանը սկսեց հեռանալ նեղացնող շունքերն իրար էին գալիս...

Եւ ահա — վերջապէ՛ս — մի օր Լիզիկը, ա-
ռաւօտը ծառայութեան գալով, իր սենեակը մտնե-

լու համար՝ կարինէտի միջով անցնելիս (Գրիշան
արդէն եկել՝ զբաղուած էր գրասեղանի քով) —

— Բարեւ ձեզ — առաց:

Եւ Գրիշային թուաց, որ փոխուած է Լիզիկի
աչքերի արտայայտութիւնը: Ձայնն էլ ուրիշ կերպ
հնչեց: Քայլուածքը՝ աւելի աշխոյժ... Թուաց այդպէս:

— Բարեւ, բարեւ... բարի լոյս ձեզ, օրիորդ Լի-
զիկ — կարմրելով ու փութկոտ պատասխանեց Գրի-
շան և իսկոյն ոտքի կանգնեց, առաջացաւ՝ ձեռքը
մեկնեց աղջկան:

Աղջիկը սղմեց ձեռքը և Գրիշան զգաց ջերմու-
թիւն, ինչ որ շնորհակալական թէ երախտագիտական
ջերմութիւն, որ Լիզիկի թաթիկից անցաւ ու տա-
րածուեց նրա մարմնովը մէկ:

Այդ օրը՝ մինչև պարապմունքների պաշտօնական
գազարը, և յաջորդ օրն էլ՝ Լիզիկին աւելի ու աւելի յա-
ճախ էր բարձրացնում իր աչքերը՝ գէպի Արգարեանը:
Ասեա, չէր խուսափում այլևս...

Ի՞նչ էր պատահել Լիզիկին — հանելուկը պար-
զել չկարողացաւ: Չուզեց էլ առանձնապէս, որ ան-
պատճառ պարզուի, հասկացուի... Հերի՛ք էր իրա
համար՝ որ չկար առաջուայ հնազանդ, կամակատար
ոտութիւնը, որ վրդովում էր ամէն համբերանք ու
խաղաղութիւն:

Անսպասելիօրէն երեան եկած փոփոխութիւնը
շարունակուեց երկու օր: Լիզիկի աչքերը, աւելի ու
աւելի պարզուելով, իրենց նախկին վճիռ կերպա-
բանքն առան: Եւ երկրորդ օրը կատարուեց աւելի
անսպասելին:

Գրիշան փոքրիկ սենեակն էր մտնել՝ այն ընդար-
ձակ զեկուցումի մասին, որի արտադրութիւնը գեո-
չէր վերջացել: Գործին վերաբեւել խօսքն առել —

պրծնելուց յետոյ, նա աւելցրեց —

— Ես չառ ուրախ եմ, Լիզիկ, որ վերջապէս ցրում են ձեր աչքերից տխրութեան գորշ ամպերը...

Եւ այդ էլ աւելով՝ յուշիկ ու խաղաղ, ինքն էլ չիմացաւ ինչպէս, մօտեցաւ թեւը ձգեց Լիզիկի ուսով, նրա գլուխը քաշեց, իր կրծքին սղմեց։ Լիզիկն անշարժ կեցաւ ու անձայն։ Պատակ չրթունքներով՝ Գրիշան համբուրել սկսեց նրա աչքերը, բերանը, ծաւկաւր...

Համբոյրները կէտաւկաթուկ արձագանգում էին փոքրիկ սենեակի սեղմ պատերում։ «Ունդէրվուդը», աղմուկը կարած, կեցել էր պղտիկ սեղանին։ Միջօրեայ արեւի մի չեղ ճառագայթ, պատուհանից ներս թափանցած, խաղում էր մեքենայի սեաներկ փայտուն կափարիչի հետ։ Ետում էր արիւնն ու անհամբերութիւնը Գրիշայի մէջ...

Իսկ աղջիկը, անշարժ ու անձայն, առում էր հեքով, ինքն իրեն համար, առում էր անսահման սիրով։

«Քե՛ղ համար, իմ սև տղայ, քե՛ղ փրկելու համար։ Քե՛ղ համար... ամէն ինչ։ Մտածել եմ, տղայ ջան, շատ եմ մտածել, գիշերները չեմ քնել... և ահա՛ թող համբուրի ինձ — քե՛ղ, քե՛ղ համար։ Միայն թէ փրկուես դու։ Քո կեանքը, ի՛մ կեանքը — որա ձեռքին է»...

— Ինչո՞ւ ես լռել, լաւ աղջիկ... մտածո՞ւմ ես, հա՞։ Շատ մի մտածի։ Աշխարհն է ամբողջ յեղաշրջուել հիմնովի։ Ի՛նչ զարմանք, որ փոխում են մարդկային զգացմունքները։ Յաւիտենական — չկայ ոչինչ։

...«Քեղ համար, իմ սև տղայ ջան»։
Արգարեանը —

— Կը դա՞ս ինձ մօտ, հա՞։ Իմ բնակարանը։ Կը դա՞ս։ Այս իրիկուն։ Անուշ աղջիկ, լաւ աղջիկ։ Ես սարսափեցի եմ ուրիշների համար։ Իսկ դու՝ ամէն ինչ չվախենաս ինձանից։ Ուրեմն կը դա՞ս երեկոյեան։

— Կը դամ... — պատասխանեց Լիզիկը։ Եւ նրա միտքը շարունակում էր խօսել սև տղի հետ —
...«Միայն քեզ համար... Բաղբա՛ս»...

X

Գրանից յետոյ անցան օրեր։ Լիզիկը դարձեալ մի անդամ եղաւ Արգարեանի մօտ։
Այդ անդամին Գրիշան թէ —

— Այսուհետեւ, Լիզիկ, կարիք չկայ որ ամէն օր դաք աշխատանքի։ Զեկուցումն արտադրեցիք, այժմ հանգստացէ՛ք մի քիչ։ Կարենք գործեր երբ յինն, կը յայտնեմ։ Բայց, ի հարկէ, լրիւ ու կանոնաւորապէս կը ստանաք ձեր սոճիկը... Նոյն իսկ կարելի է այսօր կիսի մի բան անել... (մի վայրկեան կանդ առաւ Գրիշան ու հարցականօրէն մօտիկ պուկեց աղջկան) — ձեր «ունդէրվուդը» փոխադրել տայինք բնակարանս... և կարծում եմ յարմար կը լինի, այնպէս չէ։

Լիզիկը պատասխան չունեցաւ։

— Կարծում եմ որ յարմար կը լինի — շարունակեց Գրիշան։ — բայց՝ սպասենք մի քանի օր... կը կարգադրեմ։ Կարգադրե՛մ։

Լիզիկը դարձեալ լռու մնաց։ Եւ միայն այդ հարցի հանդէպ չէր, որ մնում էր անխօս։

Ելը նա, ժամը 10-ից անց, հեռացաւ, Գրիշան նոր միան զգաց ու տեսաւ, որ Լիզիկը շատ քիչ խօսեց՝ իր այցի շուրջ երկու ժամուայ ընթացքում։ Եւ ընդհանրապէս՝ հնազանդ էր սոսկ, կամակատար...

Վերջիշիւով այդ այցի մանրամասնութիւնները, որոնք մնացել էին անսկսած Լիզիկի ներկա-

յութեան ժամանակ, — Գրիշան պրպտեց հնազանդութեան, անտարբերութեան պատճառը և գտաւ հնչողութեամբ —

Բազրատը:

...«Այո՛, դեռ սիրում է նրան»:

...Սակայն՝ սրտնեղութեան ու խանդի համար դեռ ևս չկար նրա հոգու մէջ տեղ և տրամադրութիւն: Որովհետեւ շատ էր ուժեղ Գրիշայի սեփական սէրը, և դեռ շատ էին թարմ՝ Լիզիկի երկու աչքերով խնկարեղ ազդած թափն ու հմայքը:

...Եւ Բազրատը դեռ ևս մնում էր Չէկայի բանտում:

— Քննութիւնը դեռ հաշա չի՞ վերջանում, բնկեր Գրիշ, — հարցրեց Մուկուչը կրկին:

Գրիշան կատկածոտ նայեց նրա աչքերին և հասկացաւ, որ նա նպատակով է այդ հարցը տալիս:

— Դեռ ոչ... չի վերջացել Բազրատ Աղայեանի գործի քննութիւնը — դանդաղորէն, անփոյթ ձևով առաջ, աչքերը հեռացնելով իր հաւատարիմ գործակալի երեսից:

— Հասկանալի ա... — փութկոտ, ասեաւ ակամայ, վրայ բերաւ Մուկուչը և կարմրեց:

— Ի՞նչն է «հասկանալի»: Հը՞, Մուկուչ: Ինչի՞ մասին է խօսքդ, — անփոփոխ՝ նո՛յն անփութութեամբ հարցրեց Գրիշան:

Մուկուչը յայտնելով առաջ. — Էդ էլի... այսինքն՝ որ գործն էդպէս երկարում ա... կը նշանակի՝ էդպէս ա հարկաւոր, հասկանալի ա...

...«Այո՛, ի՛ հարկէ» — մաքրով արձագանդեց Գրիշան անձնուէր չէկիտի արած այդ եզրակացութեան, որ ճիշդ էր...

Երկուսն իրար լուս հասկացան: Գրիշան վաղուց էր

հասկացել Մուկուչի մտայնութիւնը. ուստի և նրանից ծածկելու այլեւ ոչինչ չունէր:

Այո, ինքն էր Բազրատի գործը ձգձգոր: Ինքն էր տէրն ու տիրականը Չէկայում: Ինքն էր պատասխանատու... — ու չէր վախենում ոչինչից: Արդարեան Գրիշան է՞ ինքը՛... Միայն Լիզիկիցն էր քաշում: «Չկարծի թէ...»

Եւ մնաց ու մնաց Բազրատը Չէկայի բանտում՝ սպասումի և անորոշութեան մէջ, — սակայն հանդիստ, անխռով, որովհետեւ չէր սարգափում մահից:

Սպասում էր նաեւ նրա Բալիկը, — նոյնպէս հանդիստ ու անխռով, որովհետեւ ապահով էր. — Գրիշա Արդարեանն ինքը խոստացել էր, որ Բազրատի կեանքին վտանգ չի սպառնայ:

Այդ խոստումը օրըստօրեայ Լիզիկի՝ իր մեծ զոհողութեամբ և նրա ամուսնիւնի վրայ կանգնեցրեց մի ամբողջ ու հաւատարմ:

Թող ուշ լինի, ոչինչ: Միայն թէ փրկուի սեւ աղան... և կը փրկուի, ի հարկէ — արուած զոհողութեան գնով, Գրիշայի պաշտպանութեան չնորհիւ:

Եւ այդպէս՝ սպասում էին — սեւ աղան՝ բանտում, անուշ Բալիկը՝ իր յոյսերի ու սիրոյ յորձանքներով սղոյզուն: Սպասում էին՝ առանց խմանալու, թէ իւրաքանչիւրը ինչի՞ն է սպասում, ինչո՞ւ է սպասում:

Երբեք չի կարողացան տեսնուել իրար հետ: Լիզիկը շատ էր աշխատում, որ թոյլ տան իրան՝ Բազրատին բանտում աչքերիլու: Բայց իրաւունք չէին տալիս:

Արդարեանին դիմել այդ մասին — չուզեց: Իսկ Արդարեանն էլ ինքը՛ խուսափում էր հարցից...
...Բանտի պատերով իրարից անջատուած, զրկուած, Բազրատը չիմացաւ իր Բալիկի մեծ զոհողութեան մասին: Ժամանակն էլ, անչեղ ու հանդարտ, անցնում էր գնում:

Բազրատի բանտարկութեան երկրորդ ամսուայ կիսին, Մուկուչայից, Համառուտական Չէկայի կողմից

մի արտակարգ լիազոր եկաւ՝ կոնսուլի անկողն համար տեղական գործերը:

Լիազորը, ցարական զորքի նախկին ենթասպայ, գահինիլ ու յոխորտող, եկած է եկած: գործերի հետ ծանօթացած է ծանօթացած, գտաւ՝ որտեղական Չէկան —

— Երես է տուել բանուորաւորի գաղտնական իշխանութեան թշնամիներին:

Եւ հրամայեց՝ զիշերն եւ թ գնդակահարել տառնեղիւ հորի, որոնք բանտումն էին՝ որպէս «հակա-յեղափոխական» հետ:

Նոյն գիշերն էլ (սակայն այդ տասներկուսից ջոկ տեղում եւ տառնաձին ժամին) — գնդակահարուեց Բաղրատ Սղաշեանը՝ առանց հարցաքննութեան:

Լիազորի հետ միասին, նրա անձնական քարտուղարի եւ խորհրդատուի հանգամանքով Բաղդից եկել էր նաեւ Խէյֆիցը:

— Սրա անունը վաղուց պիտի ելքի գիրքը գրած լինէիք, — հրամայաբար նկատեց նախկին ենթասպայն Բաղրատի գործի հետ իբր ծանօթանալուց յետոյ՝ նրա գնդակահարութեան օրերը ամորադրելով: — այսպիսի անփութութիւն անհանդուրժելի է՝ մեր կուսակցական գիտելիքներ տեսակէտից:

Բաղրատի գնդակահարութիւնը տեղի ունեցաւ Գրիշայի համար միանգամայն անսպասելի արագութեամբ, յանկարծական մրրիկի պէս, որ պայթում ու զարկում է անակնկալ կերպով: Ընկեր լիազորը նոյն իսկ աւելորդ էր համարել նախապէս հարցնել նրա կարծիքը...

— Ի՞նչ հարկաւոր է, — խորհուրդ էր տուել Խէյֆիցը. եւ նա էլ համամտած —

— Ի հարկէ, ասել էր, մենք աւելի արդարադատ ենք:

XI

Գնդակահարութեան լուրը վաղ ամուսնուանից տարածուեց քաղաքում, թէ եւ քաղաքը կառարարուել էր զաղտնի, ուշ գիշերով, քաղաքից դուրս, չորս վերտա հետ:

Լիզիկն էլ իմացաւ:

Այդ օրը, երեկոյեան, նա պիտի գնար Գրիշայի մօտ: Նախորդ օրն էր խոստացել գնալ: Արդարեանք, նրան երեք օր հանդիպած, կարօտել էր տառտիկ եւ մի երկտող էր ուղարկել (Մուկուչի միջոցով) —

— «Կր սպասեմ վաղն իրիկուն: Ե՛կ, անպատճառ: Կը դա՞ս»:

Բերանացի էլ հրահանգել էր Մուկուչին —

— Կ'ասես, որ Մուկուչից յատուկ լիազոր է եկել: Որ յոյս կայ... եւ այն էլի: Ինքնոք ես իմանում թէ՛ մ'նց կ'ասես: Էգուց իրիկուն, ժամը էսպէս ութին, ինքզ աւտօբիլը կը վերցնես՝ կերթաս Լիզիկի յետուց:

Ու հիմա, գեո կէսօր չեղած, Մուկուչը թէ՛

— Է՛լ աւելորդ ա, ընկեր Գրիշ... այսինքն՝ աւտօբիլը: Երէկ օր ասիր թէ՛ կը վերցնես, կ'երթաս... հիմա է՛լ աւելորդ ա: Գնալս գուր կ'ըլի, — աղջիկը դժուար թէ գայ:

Արդարեանք չպատասխանեց. բայց Մուկուչը հասկացաւ, որ նա համաձայն է իր ասածին...

— Դէ ի հարկէ, հասկանալի ա — շարունակեց Մուկուչը եւ ապա մէկէն սկսեց հայհոյել Խէյֆիցին:

Ամբողջ օրը Գրիշան լուռ մնաց՝ պրծեց բոլորովին: Ոչ Մուկուչի հետ, որ շարունակ շուրջն էր պըտոյտ զալիս ու չէր հեռանում մօտից՝ մէջ քարտուղարի հետ, որ մի քանի անգամ դիմել էր գործերին վերաբերեալ. մէջ էլ ուրիշ շատերի հետ՝ նա չուղեց խօսել աւելի, քան անհրաժեշտ էր:

Փակուել էր ինքն իրեն մէջ: Լայն ձակատից չըքացել՝ փայլն ու ողորկութիւնը: Յօնքերը իրար եկած, չըացուեցին այլու: Աչքերի մէջ — սառնութիւն, որից, կարծես, գաղտուկ սարսափ էր փչում:

Եւ ծխում էր շարունակ: Սովորաբար՝ չծխող, նա այժմ սպառում էր լլանիկ պանիկի յետեից, զըրեթէ անընդհատ:

...Մինչև որ ժամանակը հասած համարեց տուն

գնալու:

Այս անգամ ոտքով գնաց, ազատ թողնելով իր չոփերին: Ոչ էլ ուզեց, որ Մուկուշը կամ իր զոյգ թիկնապահները, որոնք սովորաբար միշտ պիտի քայլէին յետևից, — գային այս անգամ:

Լիազորին հետևաւ այդ օրը. հուզեց հանդիպել — չգնաց նրա մօտ, ինչպէս արել էր նախօրոյ երկու օրերին:

— Ի՞նչ է պատահել քեզ, այ մարդ, դունաւ ես սարսափելի, — ասաց ընկեր Սահակեանը, որ իր օթօմօրբիկն նկատելով նրան փողոցի վերին մասում՝ կանգնեց ու իմաւ ցած:

— Ոչինչ չկայ... գլուխս է մի քիչ:

— Հապա ինչու ոտքով:

— Գլխիս ցաւն անցնի սրովէսդի:

— Դէ ցաւստեթին:

— Ցտեսութիւն:

— Իսկ այսօրուայ ճիւղին կարող էր լինես գալ — յիշեցրեց ընկեր Սահակեանը՝ օթօմօրբիկն ելնելով:

— Կը դամ... ի հարկէ:

Հասաւ իր բնակարանը: Բոլորովին ուշադրութիւն չդարձնելով հերթապահ միլիցիոնների չիտկուելուն ու փութկոտ սղջոյնին, մտաւ ներս՝ ուղղակի իր ննջարանը և — ատանց հանուելու — պատկեց մահճակալին:

— Ու՛ր — մոնչաց խուլ, զգալով վերքը՝ որ հասցրել էին իրա ինքնասիրութեան:

Միտնել էր արդէն, երբ վեր կացաւ՝ ատանձնաւ տնտեսակն անցաւ, որ կից էր ննջարանին: Ելնելու հան լոյսը փառելով, նստեց գրասեղանի առաջ և աննպատակ աչք տնեց՝ վրայի իրերին: Ըստ սովորութեան՝ ամէն իր տեղում, կարգին — կանոնաւոր, — թանաքամանը, ծծիկը, մատիտները, թղթերը, բոլորուհին ստորձանակը, որ միշտ լիքը, պատրաստ՝ դրուած պիտի լինէր մէկդի, — աջ կողմից, — իր երկու լուսանկարները (մէկը՝ Ներսիսեան դպրոցի աշակերտ

եղած Ժամանակից, միւսը՝ Հիւսիսային Կովկասի առաջնական օրերից): Գրքերը եւայլն:

Շուտով ձանձրացաւ, ապա ծարաւ զգաց և — փոխանակ զանդահարելու, որ ծառան գայ, — ինքը ելաւ՝ սեղանատունը գնաց, որ ատանձնասենեակից բաժանուած էր մի փոքրիկ սրահով: Սրահիցն էլ ուղիղ՝ դուռն էր դէպի փողոց:

Ջուր ուզեց խմել. բայց յետոյ բիւֆէից մի շիշ սպիտակ գինի վերցնելով՝ լցրեց գաւաթը, խմեց, նորից լցրեց... («այս մէկն էլ խմեմ ու գնամ ժողովի»): Դրոհեց զանդահարեցին այդ միջոցին:

Լիզիկն էր. գլխին թեթիւ շալ քցած, մազերը՝ անկարգ գրութեան մէջ...

— Դո՛ւք, Լիզիկ... — ապչեց Գրիշան, թէև ծառան, որ գնացել էր դուռը բանալու, նախապէս տեղեկացրեց թէ ո՛վ է եկողը:

Աւելին չկարողանալով ասել, փութկոտ շարժումներով ու քայլերով՝ իր ատանձնասենեակն առաջնորդեց Լիզիկին...

— Բայց հաւատացէք, Լիզիկ, իմ կամքից անկախ է կատարուել այդ զժախսութիւնը: Ես խօսք էի տուել ձեզ, այո՛ւ. բայց իմ ցանկութիւնը, իմ ծրարագիրը քանդեցին... Հանգստացէք, Լիզիկ... հանգստացէք, խնդրում եմ:

Սակայն, Լիզիկի համար ի՞նչ հանգստութիւն: Սրտի բոլոր ամբարդակները փուլ եկած՝ արիւնն ու արցունքը, վէրքերն ու տառապանքը հեղեղի պէս թափուած էին դուրս: Եւ Գրիշայի բոլոր խօսքերն ու ջանքերը անցնում էին ապարդիւն՝ հեղեղը կանգնեցնել չէր լինում:

Հարիւրաւոր ու հազարաւոր մարդկանց կեանքերը թեթիւօրէն ձգմած և գետ պատրաստ՝ էլի ուրիշ հարիւրների ու հազարների կեանքերը փչրելու, — Գրիշա Սրգարեանը, անգոր ու ձեռնթափ, նայում էր այդ արցունքի ու տանջանքի հեղեղին և միայն —

— Հանգստացէք, Լիզիկ — կրկնում էր շարու-

նակ.— խնդրում եմ, հանգստացէք
.....

...Քիչ անց փողոցում լուեց տորճանակի պայ-
թիւն՝ Գրիշա Արզարեանի բնակարանից։

Հերթապահ միլիցիօները դէպի դուռը փութաց ու
սկսեց զարկել դանդը հեի՛նէ։ Զարկեց երկար ժամա-
նակ։ Գլխաւոր փողոցից ուրիշ քաղաքապահներ ևս
եկան՝ ձայնը լսած լինելով...

Դուռը բացին վերջապէս։ Շէմքին ինքը Արզարե-
անը երևաց։

— Ոչինչ չկայ — ասաւ հերթապահին՝ իշխանա-
ւորի հանդարտ, հրամայական շնչով։— ձեռքիս ա-
տորճանակը պայթեց, անգլուշութիւնից... Գնա՛ բա-
նիկ։ Սմէնքն էլ ցրուեն թող։

Զայնը հանդիտաւ, — դէմքն էր խիստ գունատ.
բայց ոչ ոք չնկատեց, որովհետեւ մուկ էր բոլորու-
մին։ Դուռը բանալուց առաջ՝ Գրիշան հանդգրել էր
լոյսը, որ սրահի մէջ փառուելով՝ սովորաբար լուսա-
ւորում էր նաև դրան առաջը, փողոցի կողմից։

Հերթապահ միլիցիօները հեռացաւ յարգանքով,
ձեռքը քունքին, և ապա շարունակեց քայլել մայթի ի
վեր ու վար։

Եւ բնառ նշանակութիւն չի տուեց, երբ մի տա-
տանուհինը բողբէ յետոյ, մի օթօմօրիկ հապճեպ թա-
փով ներս սլացաւ գլխաւոր պողոտայի կողմից և
աղմուկով կանգնեց դռան մօտ։

Եկողը Մուկուշն էր։ Շտապ իջաւ օթօմօրիկից.
բայց նախ քան ինքը զանդահարելը, — դուռը բաց
արին և նա մտաւ ներս։

— Ի՞նչ ա պատահել, բնկեր Գրիշ։

— Ոչինչ... ներս գնանք — ասաց Գրիշան և
սրահից դէպի սեղանատունը քայլեց, Մուկուշն էլ
յետեկից, կրկնելով —

— Ախր ի՞նչ ա ըլել... տէլէֆօնով էնպէս փաղ
կանչեցիք։ Բան չի՞ պատահել հու։

Սեղանատունը մութն էր։ Գրիշան վառեց լոյսը՝
ելեկտրականի կոճակը զանդաղութեամբ դարձնելով

պատին։

Մուկուշը վախեցաւ՝ երբ ճրագի լուսով տեսաւ
նրա դէմքը — սփրթնած, անկենդան, — ու բացականցեց։

— Հիւանդացել էք, բնկեր Գրիշ։ Գնամ, բժիշկ
բերեմ իսկոյն։

— Պէտք չի։ Հիւանդ չեմ... — ու սեղանի ա-
ռաջ նստելով՝ Գրիշան չփեց ձակատը, աջ ձեռքի ա-
փով, աջնքան պինդ, որ թուայ՝ ոսկորը ջարդել էր
ուղում։

Մուկուշը անհանգիստ՝ ոտքերի տեղն էր փոխում
շարունակ, այլևս չհամարձակուելով հարցնել իր սի-
րած ախրով, թէ ի՞նչ է նրան պատահել։

Ձեռքը ձակատին, Գրիշան մտաց այդ դուրթեան
մէջ. և սենեակում տիրած լուսթիւնը այնքան եղաւ
խաղաղ ու զգալի, որ փողոցից լսուեց մայթին
քայլող միլիցիօների զանազան քայլերի թխկոցը։

Երկար տեսեց այդ լուսթիւնը։

Ի վերջոյ Գրիշան ձեռքն իջեցրեց ձակատից, նա-
չեց շուրջը, կարծես նոր էր զարթնում, և ասաց
Մուկուշին, առանց նրա կողմը նայելու...

— Կարինէտս մտիւր ու... տես...

Մուկուշը շտապեց ասանձնասենեակը, որի դուռը
սեղանատան մուտքի ուղիղ դիմացն էր, սրահից ան-
դին։ Այնտեղ էլ մութն էր. բայց սենեակի դասա-
ւորութեանը լաւ ծանօթ՝ Մուկուշն իսկոյն գտաւ
զարձրեց ելիքադրական կոճակը... և տեսաւ...

Գիտնին, զբառակցանի առաջ, բնկած էր Լիզիկը
Մէջքի վրայ, ձեռքերը կրծքին անշարժ։

Մօտեցաւ... աղջկայ մաղերը, պարանոցը, այտը,
երանը՝ արիւնոտ և արիւնը դուրս էր եկել աջ քուն-
քից։ Կոացաւ, չօչափեց ու գտաւ վերքի տեղը...

«Բոտանիկոյի գնդակ ա» — հասկացաւ Մուկուշը՝
խորձ աչքով վերքը դիտելով։

...Վերադարձաւ սեղանատուն։

Գրիշան դեռ նստած էր իր տեղում և այժմ ծը-
նում էր և միաժամանակ, ազատ ձեռքով, խառնում
նստնշտորում էր իր մաղերը։

Չարմանքից զարկուած, Մուկուչը կանգնեց դռան մօտ, մէջքը պատին, և այլևս չէր վստահանում հարցեր առ:

Ու վերադառնալով, շարունակուող զգայուն լուսնեան մէջ, զրահից՝ միլիցիօնէրի ոտնածայան էր հնչում:

«Սեղանատուներ եկայ, որ ջուր բերեմ: Վախեցայ թէ ուշագնաց կը լինի, չէ՛ր կարուում լացր... Չուրքը խմէր, սիրտը հանդաբուռէր գուցէ... եկայ, որ բերեմ: Ու մինչև որ ես կը դայի, ջուրը կը լեցնէի...»

— Դա բառունիդս սեղանից վերցրել, խփել է իրան: Չայնը հէնց որ լսուեց, վազեցի յետ գէպի կարինէտը: Բայց իսկոյն էր մահացել: Այսպէս պատմեց Գրիգորն Մուկուչին:

Կանգ առաւ, ծիւց հորից — միևնոյն տեղում նստած, մազերը շարունակ խառնըշտօթելով: Մուկուչը, զրահից յետոյ, սիրտ առաւ՝ հարցրեց.

— Հիմա ո՞նց անենք, ընկեր Գրիգ, գիտե՞իր... էտեղ, քու տանը... ո՞նց անենք:

— Չգիտեմ... դեռ չգիտեմ, Մուկուչ: Առայժմ գնա, սրտեղից որ լինի ծաղիկներ բեր, վրան փռու համար: Իսկ նախ քան այդ, մտի՛ր՝ մարմինը գիր խանին... Չեռքերը ես եմ խալել կրծքին, այդպէս թող կենան: Գնա՛, ծաղիկները... ճարիր:

— Կը ճարեմ, ընկեր Գրիգ, կը ճարեմ: Ամէնը նեմ, ինչ որ առում ես: Ամմա... էս խեղճի մօրը, բերին՝ իմաց չանենք:

— Չգիտեմ... չգիտեմ, Մուկուչ: Դեռ թող լուռ մայ: Մուկն է հիմա: Գլուխս էլ՝ խաւարի մէջ...»

Մուկուչը կարինէնտն անցաւ: Լիզիկի անշունչ արմինը պառկեցրեց գիւանին...

...Փա՛կ՝ աչքերը, սրունք վճիտ էին երբեմն: Անսպասու թարմ ժպիտը, որ միշտ հոսել էր նրանց գուարթ խորքերից, — այլևս չկար: Միայն ապոկալիպտիկ սև յանքերն էին մնացել ճակատի ամպերում: Գեղնութեան ֆօնի վրայ աւելի՛ սևացած, աւելի՛ գեղեցկացած:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0368761

56.957